

НАЦІОНАЛІЗМ

З англійської переклав Віктор БАТЮК

I

НАЦІОНАЛІЗМ НА ЗАХОДІ

Історія людини складається залежно від труднощів, що їй вона долає. Вони створюють нам проблеми і вимагають їхнього розв'язання; покарою за невиконання цього стає смерть або вилюднення.

Ці труднощі різні у різних народів світу, і спосіб їхнього подолання визначає відмінності між ними.

Скіфи раннього періоду історії Азії мусили давати собі раду з обмеженістю природних ресурсів. Найпростішим розв'язанням, яке спало їм на думку, була організація всього їхнього населення — чоловіків, жінок та дітей — у розбійницькі ватаги. І їм не могли чинити опору ті, хто був зайнятий переважно творчою працею на громадській ниві.

Але, на щастя для людини, найлегший шлях не є її найправильнішим шляхом. Якби її природа не була така складна, як вона є, а була така сама примітивна, як у голодної вовчої зграї, то за цей час орди здирників уже заповнили б увесь світ. Але ж людина, натрапивши на труднощі, має зважити на те, що вона людина, що вона має обов'язок перед найвищим покликанням своєї природи. Нехтуючи його, вона, можливо, й досягне негайного успіху, але він буде для неї смертельною пасткою. Бо те, що стає на заваді нижчим істотам, є сприятливою можливістю у вищому житті людини.

Від початку її історії проблемою Індії була проблема рас. Етнічно різні раси зайшли у цій країні в тісні взаємини. Цей факт був і надалі лишається найважливішою рисою нашої історії. Ми покликані розв'язати цю проблему в найчесніший спосіб і тим самим довести наші людські якості. І доки ми не виконаємо свого покликання, не мати нам успіху в жодній справі.

Є на світі інші народи, які мусять долати перешкоди, породжені природним оточенням, або протистояти загрозам від своїх могутніх сусідів. Вони згуртовують свою міць, аж поки не лише стають досить вільними від тиранії з боку природи й

своїх сусідів, а ще й створюють надлишок, який можуть використовувати супроти інших. Проте в Індії труднощі мають внутрішній характер, і наша історія була історією безперервного суспільного пристосування, а не злизовування сили для захисту чи нападу.

Ані безбарвна невизначеність космополітизму, ані войовниче, доведене до культу самообожнювання Нації не становлять мети людської історії. Отож Індія намагалася справдити своє призначення, з одного боку, шляхом внутрішньогромадського врегулювання розбіжностей, а з другого — духовним визнанням єдності. Вона припустилася страшених помилок, надто суворо порозгороджувала мурами різні касти, увічнюючи таким розмежуванням наслідки гноблення; часто-густо вона спотворювала свідомість своїх дітей і вихолощувала їхнє життя, силкуючись убити їх у свої громадські форми; але протягом сторіч провадились щораз нові експерименти і здійснювались щораз нові зміни.

У Індії покликання — немов у тєї господині, що має належно подбати про численних гостей, у кожного з яких свої звички та потреби. Це створює безліч ускладнень, розв'язання яких залежить не лише від тактовності, а й від солідарності та належної єдності між людьми. Для досягнення такої єдності від старожитніх часів Упанішад і до наших днів працювало чимало великих духовних учителів, єдиною метою яких було підпорядкувати нашу свідомість Богові й тим самим звести нанівець усі розбіжності між людьми. Фактично наша історія не була історією піднесення та падіння царств, боротьби за політичну зверхність. У нашій країні письмові свідчення тих часів загублені й забуті, бо вони ніяк не репрезентують справжньої історії нашого народу: історії нашого громадського життя і осягнення духовних ідеалів.

Проте ми відчуваємо, що наше завдання ще не виконане. Світова повинь прокотилася нашою країною, були внесені нові явища, і є потреба в істотних змінах.

Ми відчуваємо це надто гостро, оскільки вчення та приклад Заходу цілковито суперечать тому, що, на нашу думку, повинна здійснити Індія. На Заході національний механізм торгівлі та політики продукує акуратно спресовані паки людського товару, які мають певне застосування й високу ринкову ціну; але вони стягнені металевими стрічками, позначені й розфасовані з науковою точністю і дбайливістю. Певна річ, Бог створив людину, щоб та була людиною; але цей сучасний виріб має таке винятково прямолінійне призначення (яке відгонить велетенським виробництвом), що Творцеві було б важко розпізнати в ньому духовне створіння — істоту, створену на його власну Божу подобу.

Та я забігаю наперед. Я хочу сказати ось що: хоч би як ви до неї ставились, погляньте на Індію таку, яка щонайменше п'ятдесят сторіч намагалася жити мирно і глибокодумно, Індію, вільну від будь-якої політики, будь-яких національних поділів, єдиною амбітною метою якої було духовне пізнання цього світу, життя в постійній лагідній шанобі, в щасливому усвідомленні вічного потаємного зв'язку зі світом. І якраз на цю усамітнену частину людства, дитинну своїм поведженням і воднораз наділену прадавньою мудрістю, напосілася Нація Заходу.

Індія перетривала всі битви, ускладнення та розчарування своєї ранньої історії. Бо всі її оселі й поля, її храми й школи, де напутники й учні жили разом в атмосфері простоти, святобливості й пізнання, її села із самоврядуванням, простими законами та мирним керуванням — все це було справді індійське. Індія не завдавала собі клопоту тронами. Володарі проходили, наче хмари над головою, коли облямовані гордовитим пурпуром, а коли загрозливо чорні, громові. Нерідко вони сіяли спустошення, але все це було подібне до стихійного лиха, наслідки якого невдовзі забуваються.

Та цього разу сталося інакше. Поверхнею її життя не просто прокотився потік, потік кіннотників та пішого вояцтва, розкішно прибраних слонів, білих наметів та пістрявих килимів, вервечок неквапливих верблюдів, навантажених царськими дарами, тлумів музик із литаврами та флейтами, мармурових храмів, мечетей, палаців та склепів — усіх отих бульбашок пінявого трунку надмірності, всіх отих історій зради й відданості, примх фортуни й драматичних сюрпризів долі. Цього разу в її ґрунт глибоко запустила мацаки свого механізму Нація Заходу.

Ось чому я кажу вам, що саме ми покликані свідчити, чим є наша Нація для людства. Нам довелося зазнати навал монгольських та патанських орд, але вони поставали перед нами як людські племена зі своїми релігійними віруваннями та звичаями, уподобаннями й антипатіями і ніколи — як нація. Вони або подобались нам, або викликали відразу й ненависть, залежно від обставин; ми воювали разом з ними або супроти них, говорили з ними спільною мовою і визначали долю імперії, де нам відводилась активна роль. Та цього разу нам випало мати діло не з раджами, не з племенами, а з нацією — нам, що самі нею не є.

А тепер, спираючись на власний досвід, спробуймо відповісти: що ж воно таке — Нація?

Нація, у розумінні політичної та економічної єдності народу, це та якість, якої набуває вся людність, зорганізована для досягнення якоїсь механічно визначеної мети. Саме собою суспільство не має такої зовнішньої мети. Воно самодостатнє. Воно — спонтанний вираз людини як істоти громадської. Воно — природний регулятор людських стосунків, потрібний для того, щоб люди могли розвивати свої життєві ідеали у співпраці. У нього є й політичний бік, але для розв'язання особливих завдань. Для забезпечення самозбереження. Тоді йдеться про силу, а не про людські ідеали. Давніше політичним функціям відводилось особливе місце у суспільстві, призначене виключно для фахівців. Та коли завдяки науці та організаційному вдосконаленню ця сила починає розростатися і давати врожаї багатства, вона починає з дивовижною швидкістю розсувати власні межі. Бо тоді вона розпалює жадобу багатства у всіх сусідніх суспільствах, а отже й взаємну заздрість та страх перед зростанням могутності іншого. Настає час, коли цих почуттів уже не приборкати, бо суперництво стає гострішим, зорганізованість — всеохопнішою і починає брати гору егоїзм. Паразитуючи на пожадливості й боягузтві людини, сила дедалі розростається у суспільстві й зрештою стає його рушієм.

Цілком можливо, що, при звичайності, ви не помічаєте, як розпадаються живі узи суспільства і поступаються місцем звичайнісінькій механічній зорганізованості. Але ознаки цього видно скрізь. Саме через це спалахнула війна між чоловіком і жінкою: розпадаються природні узи, які утримують їх у гармонійній єдності, бо, створюючи багатство для себе та інших, чоловік тяжіє до професіоналізації, постійно обертаючи колесо сили задля власної вигоди чи вигоди бюрократичного чиновництва, полишаючи самотню жінку животіти або вмирати без допомоги. Отже суперництво втрутилось туди, де природною була співпраця. Змінюється навіть сама психологія взаємин чоловіка й жінки — перетворюється на психологію примітивного протиборства, заступивши людяність, що прагне повноти на основі єдності, якої досягають взаємопоступливістю і самозреченням.

Бо ті, хто втратив життєвий зв'язок із дійсністю, втрачають сенс свого існування. Подібно до часточок газу, стиснутих у надто малому просторі, вони постійно стикаються між собою, аж поки розірвуть те, що їх обмежує.

Або ж погляньте на тих, що зветься анархістами, тих, що протестують проти встановлення будь-якої влади над собою. Єдиною причиною цього явища є те, що влада стала надто абстрактною — це продукт науки, виготовлений у політичній лабораторії Нації шляхом розчинення людської особистості.

А про що свідчать усі оті страйки у світі економіки, подібні до колючих рослин на кам'янистому ґрунті, що ростуть з новою енергією щоразу, коли їх стинають? Про що ж іще, як не про те, що механізм продукування багатства розростається до неймовірних розмірів, цілком неспівмірно до задоволення інших потреб суспільства, а істинна суть людини все більше й більше нівечиться під його тягарем. Такий

стан речей неминуче призводить до безконечної боротьби між елементами, що втратили цілісність і доцільність людських ідеалів. І нескінченна економічна війна точиться між капіталом та робочою силою. Бо жадоба багатства і влади ніколи не перейметься духом остаточного замирення. Вона надихатиме заздрощі та підозріливість аж до настання того кінця, який спричинюється лише несподіваною катастрофою або духовним відродженням.

Коли така організація політичного і торговельного життя, яка й називається національною, набуває всевладдя коштом утрати гармонії вищого суспільного життя, тоді для людства настає лихоліття. Коли батько стає азартним гравцем і занебдує свої родинні обов'язки, він уже не чоловік, а автомат, яким рухає сила жадоби. Те саме стається і з суспільством. Коли воно дається, щоб його перетворили на досконале знаряддя влади, тоді залишається мало злочинів, яких би воно було нездатне вчинити. Адже успіх — то мета і виправдання машини, тимчасом як добро — мета і покликання людини. Коли ця машинерія зорганізованості набуває велетенських розмірів, а її механіки перетворюються на її частини, тоді людська особистість стає примарою, усе втягується в рух політики, здійснюваний людськими частинами машини без жодного натяку на милосердя чи моральну відповідальність. Може бути, що навіть кризь мертвоту цієї машини намагатиметься пробитись моральна людська природа, але вся система линв і колішат скрипить і скрегоче, а сили людського серця облутуються силами людського автоматизму, і лише на превелику силу моральна мета може втілитись у якійсь вимученій формі досягнутого.

Ця абстрактна сутність — Нація — править Індією. Нам в Індії доводилося бачити консервовані продукти, розрекламовані як вироблені й запаковані без жодного доторку рук. Таке визначення цілком підходить для керування Індією, також по змозі здійснюване з якнайменшим докладанням людських рук. Правителі не потребують знати нашу мову, не відчувають потреби в особистому спілкуванні з нами, за винятком хіба що офіційних нагод; вони можуть сприяти або шкодити нашим прагненням, лишаючись на гордовитій відстані, можуть спрямувати нас на певний політичний шлях, а потім розвернути у зворотному напрямку, вдаючись до бюрократичних викрутів; англійські газети із ширим співчуттям переповідають лондонські вуличні пригоди, проте майже не приділяють уваги заворушенням, якими в Індії охоплені терени, подекуди більші за всю Великобританію.

Але ж ми, ті, ким керують,— не гола абстракція. Ми, зі свого боку, особистості, наділені живими почуттями. Те, що приходить до нас у вигляді такої собі безкровної політики, може зачіпати саму суть нашого життя, може загрожувати самій будучині нашого народу, доводячи його постійним вихолощуванням до стану безпорадності, а проте не здатне зачепити жодної струни людяності на другому боці чи бодай якось її зворухнути. Там, де людина залишається людиною, вона ніколи не стане аж так ганебно зневажати відповідальність, навіть не здаючи собі в цьому справу. Це можливе лише там, де людину репрезентує спрут абстракції, що на всі боки простягає свої вузлуваті мацаки, впинаючись незліченими присосками навіть у далеке майбутнє. За такого панування нації, тих, ким вона править, не полишає підозра, і то є підозра величезної маси зорганізованої мозкової речовини та м'язів. Виконуються вироки, залишаючи сліди нещастя на величезному закривавленому шляху людського добросердя; але ці вироки здійснюються суто абстрактною силою, через яку населення далекої країни втратило свою людську індивідуальність. Проте моє завдання тут — не з'ясовувати, як ця проблема позначається на моїй країні, а поглянути, як вона може відбитися на майбутті всього людства. Справа не у британському правлінні, а в правлінні Нації — Нації, яка уособлює зорганізовану корисливість усього народу і з цього погляду є найменш людяна й найменш духовна. Ми найближче знайомі лише з однією Нацією — британською. І коли йдеться про врядування з боку Нації, є підстави вважати, що в неї воно одне з найкращих. Знову ж таки маємо зважати на те, що Захід потрібен для Сходу. Ми доповнюємо одне одного, бо наші неоднакові погляди на життя відкривають нам різні боки істини. Отож хоч яке слушне твердження, що дух Заходу налетів на наші ниви в подібі бурі, він, проте, розсіює живе невмируше насіння. І коли ми в Індії спроможемось опанувати все неминуче із західної цивілізації, ми досягнемо примирення цих двох великих світів. Тоді й настане кінець одноосібному пануванню, яке принижує гідність. Поза тим, ми маємо також визнати, що історія Індії належить не одній якійсь расі, а є процесом творення, якому прислужилися різні світові етноси — дравидські народи й арії, стародавні греки й перси, мусульмани Заходу й Центральної Азії. І ось, нарешті, настала черга англійців зробити свій внесок, внесок досвіду свого життя, і ми не маємо ні права, ані змоги вилучити цей народ із процесу творення індійської долі. Отож те, що я кажу про Націю, більше стосується історії Людини, аніж безпосередньої історії Індії.

Ця історія сягнула вже того шабля, коли моральна людина — цільна людина — майже несвідомо все більше й більше поступається політикові та крамареві, — людині обмеженого завдання. Цей процес, прищупшений дивовижним поступом науки, набуває гігантського розмаху й сили, порушує моральну рівновагу людини, затінюючи її людський бік бездушною зорганізованістю. Ми відчули її залізні лещата в самому корені нашого життя, і в ім'я людства ми маємо забрати слово й попередити всіх про те, що такий націоналізм є жахливою пошестю, яка вражає сьогоднішній світ, руйнує його моральні життєві сили.

Я відчуваю глибоку любов і велику повагу до британського народу як до представника роду людського. Він дав великих душею людей, глибоких мислителів, творців великих справ. Він породив велику літературу. Я знаю, що цей народ любить справедливість і свободу й ненавидить брехню. Англійці чисті помислами, відверті у поводженні, вірні у дружбі; вони чесні у вчинках і на них можна поклатися. Мое особисте знайомство з представниками їхньої літератури викликало в мене захоплення не лише силою їхньої думки й вислову, але й їхньою лицарською людяністю. Ми відчули велич цього народу подібно до того, як ми відчуваємо сонце; але як нація він для нас що той густий задушливий туман, який затьмарює саме сонце.

Урядування з боку Нації не є ані британським, ані чийось іншим; це прикладна наука, а отже, більш-менш однакова у своїх засадах, хоч би де застосовувалась. Вона — немов гідравлічний прес, тиск якого безособовий і з цього погляду винятково ефективний. Різні машини можуть мати різну потужність. Декотрі з них навіть мають ручне керування, тож можуть легко застосовувати різну міру тиску, але духом і методами вони мало відрізняються одна від одної. Урядування у нас могло б бути голландським, французьким чи португальським, але його найістотніші риси мало в чому відрізнялися б від того, що маємо тепер. Хіба що в окремих випадках організація не була б такою досконалою, тож, можливо, паростки людяності все ще б животіли на руїні, дозволяючи нам мати справу з якоюсь подобою нашого небайдужого серця.

Перед тим як до нас заявила Нація, щоб правити нами, ми вже мали й інші чужі правління, котрі, як кожне правління, крили в собі щось від машини. Але між ними і правлінням Нації така сама різниця, як між ручним ткацьким верстатом і верстатом з паровим приводом. У виробі ручного верстата знаходить втілення таїна живих людських пальців, його гудіння суголосне з музикою життя. А механічний верстат зовсім неживий, убивчо точний та одноманітний у виробництві.

Мусимо визнати, що й за давніших монархічних правлінь траплялися випадки тиранії, несправедливості й здирства. Все це завдавало страждань і спричиняло заворушення, яких ми охоче позбувалися. Захист із боку закону — то для нас не лише благо, а й цінна наука. Ми вчимося дисципліни, конче потрібної для підтримання стабільності цивілізації і безперервності поступу. Завдяки законові ми усвідомлюємо існування загальних норм справедливості, на застосування яких мають рівне право всі люди, незалежно від їхньої касты чи кольору шкіри.

Це правління закону за нашого теперішнього уряду в Індії зробило лад у цій великій країні, населеній народами, різними за расою і звичаями. Воно дало цим народам змогу ближче пізнати один одного і виробити спільну основу своїх змагань.

Проте цей потяг до зміцнення спільних уз братерства між різними індійськими етносами є наслідком дії західного духу, а не західної Нації. Скрізь в Азії, де народ діставав вартісну науку від Заходу, це ставалося всупереч західній Нації. Лише завдяки тому, що Японія спромоглася протистояти пануванню західної Нації, вона змогла сповна скористатися з переваг західної цивілізації. Хоча Китай був отруений цією Нацією ще в пору весняного розквіту свого морального й фізичного життя, він ще має змогу успішно завершити боротьбу за набуття найкращого західного досвіду, якщо Нація йому не завадить. Здається, ще ніби вчора Персія прокинулася від свого багатовікового сну на поклик Заходу, а Нація вже встигла спричинитися до її заціпеніння. Те саме спостерігається і в цій країні, де люди гостинні, але Нація виявляє себе зовсім з іншого боку, примушуючи гостя зі Сходу соромитися того, що він постає перед вами як син людяності своєї батьківщини.

В Індії ми потерпаємо від цієї суперечності між західним духом і західним націоналізмом. Блага західної цивілізації відмірюються нам у мізерних кількостях західною Нацією, яка намагається утримувати рівень поживності свого харчу якомога ближче до нульової позначки нашої життєспроможності. Вділена нам дешиця освіти така недостатня, що мала б обуриати почуття пристойності західної людяності. Ми бачили в західних країнах, як людей захочують і навчають, даючи всі можливості пристосовуватись до доби поширення торгівлі та промисловості по всьому

світу, тимчасом як в Індії єдиною допомогою, яку нам подають, є хіба глузування з боку Нації, що ми пасемо задніх. Позбавляючи нас наших можливостей і обмежуючи нашу освіту мінімумом, потрібним для утримання чужого врядування, ця Нація намагається притлумити докори свого сумління, всіляко нас обзиваючи, старанно поширюючи цинічні, образливі твердження про те, що, мовляв, Захід є захід, а Схід є схід, і разом їм зроду не бути. Якщо вірити нашому шкільному напутникові, його глузливіми твердженнями про те, що майже після двох сторіч навчання Індія не лише не здатна до самоврядування, а й не годна виявити оригінальність у своїх інтелектуальних досягненнях, то чи не маємо ми приписати це або якимось природним особливостям західної культури і нашій природженій неспроможності її сприйняти, або негожій скнарості Нації, що поклала на себе тягар цивілізаторської місії білої людини на Сході? Ми можемо згодитися з тим, що японці мають певні чесноти, яких бракує нам, але що наш розум від природи менш здібний, ніж їхній, цього ми не можемо визнати, навіть коли б це обстоював хтось такий, проти кого нам небезпечно заперечувати.

Істина в тому, що дух розбрату й загарбання є породженням і самою суттю західного націоналізму, якому чужі засади громадської співпраці. Він витворив досконалу організацію влади, а не досконалі духовні ідеали. Він подібний до зграї хижаків, яка шукає здобичі. Він ні за що не змириться з тим, щоб його мисливські угіддя перетворилися на оброблені лани. По суті, всі оті нації воюють між собою, прагнучи запопасти багатшу здобич та розширити свої лісові угіддя.

Тому західна Нація подібно до греблі регулює плин потоку західної цивілізації до країни, що не є Нацією. Бувши цивілізацією сили, ця цивілізація є винятковою і, природно, не бажає відкривати джерел своєї потуги перед тими, кого обрала об'єктом визиску.

Але моральний закон один для всього людства, і виняткова цивілізація, яка вищується над іншими, позбавленими її благ, складає собі смертний вирок своєю моральною обмеженістю. Несвідомо впроваджуване нею рабство цілком і повністю висушує її власну любов до волі. Тягар безпорадності, накладуваний нею на світ своїх жертв, щомиті пригнічує силу, що творить її як Націю. І більша частина світу, яку Нація позбавляє самостійного життя, одного дня перетвориться на найжахливіший її тягар, готовий зтягти її у самий глиб руйнації. Там, де Влада для зручності усуває всі перешкоди на своєму шляху, вона триумфально простує до свого смертельного кінця. Вона й незчується, як її моральні гальма почнуть слабнути з кожним днем, а її легкий шлях стане ковзанням по краю загибелі.

З усіх надбань західної цивілізації західна Нація найщедріше наділила нас тим, що зветься законом і порядком. Попри те що призначена для нас дитяча пляшечка освіченості майже спорожнена, а охороні здоров'я та гігієні, щоб вижити, лишається хіба що у розпачі смоктати пальця, військова організація, бюрократія, поліція, карний розшук, система таємного нагляду побивають усі рекорди марнотратства, заповнюючи цілу нашу країну. Це все робиться для підтримання порядку. Та чи не є такий порядок негативним явищем? Хіба призначення порядку — не створювати в житті людини більше можливостей для вільного розвитку? Досконалість цього порядку — досконалість шкаралуші яйця, справжня цінність якої у захисті курчатка та його поживного середовища, а не в забезпеченні вигод того, хто ласуватиме яйцем за обіднім столом. Чисте адміністрування не окупається, воно безживне і нетворче. Воно, мов трактор, величезний, важкий і потужний, який має певне застосування, але неспроможний піднести родючість ґрунту. Коли після здійснення своєї величезної роботи порядок пропонує нам свої блага миру, ми можемо лише подумати про себе: «Мир — це добре, але не краще за життя, яке є великим даром Божим».

З другого боку, нашим попереднім урядам прикро бракувало багатьох переваг уряду сучасного. Але оскільки то не були уряди Нації, основа їхніх дій була виткана нещільно, з великими вічками, завдяки яким наше життя могло гаптувати на ній свій власний візерунок. Я певен, що за тих часів з нами траплялися вельми неприємні речі. Але ж ми знаємо, що коли ходити босоніж по землі, посипаній жорсткою, наші ступні поступово призвичаюються до примх негостинного ґрунту; та якщо бодай найменша піщинка потрапить у наші черевики, вона вже не дасть нас спокою. Правління Нації — такі черевики; вони туго облягають ступні і жорстко регулюють кожен наш крок, не полишаючи ногам майже ніякого простору для пристосування. Отож коли ви з цифрами в руках порівнюєте кількість піщинок, з якими ногам доводилось мати справу раніше, і їхню кількість сьогодні, ви не досягаєте мети. Річ не в кількості зовнішніх перешкод, а в тому, наскільки безпорадна людина у боротьбі з ними в тому й тому разі. Обмеження волі виявляється злом

значно більшим не в силу своїх розмірів, а в силу своєї природи. Тож доводиться визнати такий парадокс: хоча дух Заходу і крокує під прапором волі, Нація Заходу виковує залізні кайдани зорганізованості, найжорстокіші і найміцніші з усіх, що були створені протягом людської історії.

Коли людиність Індії ще не була під орудою такої організації, гнучкі зміни давали людям змогу відчути — як фізично, так і духовним своїм еством, що їхня доля в їхніх руках. Їх ніколи не полишала надія на несподіване, і вільна гра уяви як з боку правителів, так і з боку тих, ким правили, відбивалась на ході історії. Ми не наражались на майбутнє, як на глухий білий мур із гранітових брил, що назавжди відгороджує нас від можливості виразити й розширити свої власні сили і в своїй нездоланності призводить до того, що самі наші сили атрофуються у своїх витоках, паралізовані наукою. Бо кожна окрема особа у сфері чужої нації потрапляє в повну залежність від нації загалом, невсипуща пильність якої, будучи пильністю машини, не має людської здатності не помічати або розрізнати. Досить натиснути на гудзик, як уся жадлива організація обертається в пильний зір, від її крижаного інквізиторського погляду годі схватись будь-кому з-поміж незліченного числа підлеглих. З найменшим поворотом гвинта на якусь частку дюйма тиск на кожного чоловіка, жінку чи дитину, на будь-кого з усього величезного населення, зростає, загрожуючи задухою, і немає їм ніякого порятунку ні у власній країні, ні абиде.

Сучасний світ ненастанно стогне під страхітливим тиском нелюдського на живу людину. І не лише поневолені народи, а й ви, що живете в облудному переконанні, ніби ви вільні, щодня офіруєте свою свободу і людяність заради цього фетиша націоналізму, перебуваючи в ядучій атмосфері всесвітньої підозри, заздрості й панічного страху.

В Японії мені довелося бачити добровільне підпорядкування всього народу заходам уряду щодо вставляння йому ума та обмеження волі. З допомогою всіляких засобів тут упливають на думки, маніпулюють почуттями, виховують надто підозріливе ставлення до будь-яких ознак схильності до духовного, скеровують людей вузькою стежкою не до того, що істинне, а до того, що потрібне для цілковитого злиття в однорідну масу, формовану владою за наперед визначеним рецептом. Народ сприймає це всежеруще духовне рабство безжурно й гордо, керуючись напруженим бажанням чимшвидше перетворитися на машину владарювання, звану Нацією, щоб позмагатися своєю марнотністю з іншими такими самими марнотними машинами.

Якщо піддати сумніву розумність такого курсу, новоспечений фанатик націоналізму відповість, що «доки нації рядять у цьому світі, перед нами закритий шлях до вільного розвитку наших вищих людських якостей. Ми повинні застосувати всі наші здібності для протидії злу, засвоївши його самі якнайповнішою мірою. Адже в сучасному світі можливе лише одне братерство — братерство хуліганів». Налагодження уз братерської любові між Японією та Росією, відсвятковане нещодавно з надміру бурхливими виявами радощів у Японії, не було спричинене несподіваним спалахом християнської чи буддистської духовності, а впливало з сучасної віри в те, що обопільна загроза кровопролиття сприяє тіснішому єднанню. Так, слід визнати, що ці явища властиві саме світові Нації, чия мораль зводиться до того, що всі народи на землі мають до останку напружувати всі свої фізичні, моральні й розумові сили, щоб подолати одне одного в боротьбі за панування. За стародавніх часів Спарта скупчувала всю свою увагу на розбудові власної могутності; вона домагалася цього, відтинаючи від себе все людяне, через що й загинула.

Проте нас не може втішати свідомість того, що заподіяна людяності шкода, від якої потерпає сучасний світ, не обмежується лише пригнобленими племенами, що її руйнівна дія ще значніша, бо шкода чиниться, підступно і свідомо, також у народах, загіпнотизованих вірою у власну свободу.

Це офірування вищих життєвих прагнень задля зиску та влади зумовлене вашим власним вибором, і я полишаю вас тут, біля останків вашої душі, вельми задоволених своїми блискучими гараздами. Та хіба вам ніколи не доведеться відповідати за те, що ви роздмухали інстинкт самозвеличення цілих народів і виставляєте це як добродійність? Я хочу спитати вас: яке ще лихо в історії людства, у найпохмуріші її періоди, зрівняється з таким жадливим лихом, як Нація, що вгородила свої ікла у безборонне тіло світу, не даючи йому ні хвилини природного перепочинку?

Ви, люди Заходу, щоспричинили цю аномалію, чи уявляєте ви собі чорний відчай того світу, де людина страждає, переслідувана примарною абстракцією — зорганізованою людиною? Чи можете ви поставити себе на місце народів, які, бачиться, приречені на вічні знущання над їхньою людяністю і яким не лише дово-

дяться зазнавати постійного топтання їхньої гідності, а ще й співати хвалу добродічинності цього механічного апарату, чия дія — суцільна пародія на волю провидіння?

Хіба ви не бачили, що з самого початку існування Нації з нею пов'язане найжахливіше — всежерущий жах, від якого тремтить цілий світ? Людям здається, ніби в кожному темному кутку на них чигає загроза, і вони живуть у постійній недовірі до того, що коїться у них за спиною, де в них нема очей. Легкий шерех кроків, ледь чутний рух десь поблизу змушують усе довкола треміти з жаху. А жах — батько всього, що є ничого в людській природі. Під його впливом люди втрачають усякий сором і не криються зі своїми бузувірствами. Майстерна брехня стає приводом для самозамилування. Врочисті обіцянки перетворюються на фарс — стають смішними саме завдяки своїй урочистості. Нація, з усіма її причандалами — атрибутами влади і процвітання, прапорами та благочестивими гімнами, з її блюзнірськими молитвами у церквах і театральним громом своєї ура-патріотичної літератури, не може приховати того, що вона є найбільше зло для самої себе, що всі її застережні заходи обертаються проти неї самої і що поява у світі нової нації завжди супроводжується острахами, що це призведе до виникнення нових загроз. Єдине її бажання — скористатися з немічності решти світу, вона подібна до тих комах, що живляться спаралізованими жертвами, яких лишають живими настільки, наскільки це потрібно для того, щоб їжа смакувала і залишалася поживною. Через те вона ладна впорскнути свою отруйну рідину в життєві соки інших народів, які, не будиши націями, не є шкідливими. Через те Нація найбільше паслася і пасеться досі в Азії. Великий Китай, славний своєю стародавньою мудрістю і громадською етикою, дисципліною виробництва та витримкою, немов той кит, будить у серці Нації потяг до вбивства. Він уже несе у своєму трепетному тілі гарпуни, послані неухильністю цілей Нації, породжених наукою та захланністю. Його жалюгідні спроби відмовитися від традиційної людяності та своїх громадських ідеалів і використати останні рештки своєї сили, щоб пристосуватися до вимог сучасної продуктивності, шокроку наражаються на протидію Нації. Вона облутує його фінансовими зашморгами, намагається витягти його на берег і розчленувати, а тоді прилюдно відправити подячний молебен Богові за підтримку одного нечестивого діяння і внеможливлення іншого. За все це Нація вимагає вдячності від історії і прагне повінчатися з вічністю; вимагає, щоб її славили по всьому світу, величає себе сіллю землі, виквітом людства, Божим «благословенням», що його Господь Бог швиргонув з усього маху на безборонні голови мешканців світу ненацій.

Я знаю, що ви мені порадите. Ви скажете: згуртуйтеся у націю й собі, щоб протистояти цьому натискові Нації. Та чи слухна така порада? Чи це порада людини людині? Кому це потрібне? Я б охоче з вами згодився, коли б ви сказали: будьте добрішими, справедливішими, щирішими з людьми, тамуйте свою пожадливість, хай усе ваше життя буде цілісним у своїй простоті й хай ваше усвідомлення Божого в людському знайде свій досконаліший вираз. Але яке право ви маєте сказати, що найцінніша для вас не душа, а машина і що спасіння людини залежить від підпорядкування себе досконалості безживного перестуку коліс і колішат? І що машина має протиставитися машині, а нація нації в нескінченному змаганні біків політичної кориди?

Ви кажете, що ці машини порозуміються між собою заради взаємозахисту, побудованого на таємній змові. Та чи вдихне у вас ця спілка парових казанів душу, саме душу, що має власне сумління і власного Бога? І що станеться з більшою частиною світу, де страх вас не стримує? Хай хоч як убезпечені всі оті країни-ненації від безмежної сваволі ковадла, молота і нарізного гвинта, їхня безпека породжена взаємною заздрістю світових потуг. Та коли замість бути розрізненими машинами, вони згуртуються в єдину складну політичну й комерційну організацію, чий зажерливості не буде меж, як мало надії залишиться в тих, хто жив і страждав, любив і молився, віддавався глибоким роздумам та сумлінній праці і чий єдиний злочин — неорганізованість!

Але ви скажете: «Яке це має значення, непристосовані мають стати під мур, вони мають умерти, так висувала наука».

Ні, кажу я, заради вашого власного спасіння вони мають жити, і це — незаперечна істина. Хоч би як це було сміливо з мого боку, але я тверджу, що людський світ — світ моральний, не тому, що нас до цього змушує сліпа віра, а тому, що це істина, нехтувати яку нам було б небезпечно. І ця моральна природа людини не може бути розчленована з міркувань зручності й законсервована з метою збереження для майбутніх часів. Ви не можете гарантувати її цілості вдома за допомогою заборон і тарифів, водночас роблячи її предметом цілком вільної торгівлі за кордоном.

Хіба не збагнули ви цієї істини тепер, коли люта війна запустила свої пазури в живе тіло Європи? Коли її скарби та багатства розвіялись, мов дим, а її людяність шаткують на бойовищах? Ви чудуетесь: чим вона заслужила на таке нещастя? Відповідаю: тим, що Захід систематично умертвляв свій моральний дух, щоб закласти міцний фундамент для своїх грандіозних абстракцій продуктивності. Він по-всюкчас окрадав життя особистості, зводячи його до діяльності фахівця.

У середні віки в Європі проста й природна людина, з усіма її пасіями й бажаннями, намагалася примирити плоть і дух, що конфліктували між собою. Впродовж усієї бурхливої пори її молодості світські й духовні сили справляли великий вплив на природу людини і виковували з неї викінчену моральну особистість. Європа завдячує свою гуманістичну велич цьому періодові дисципліни — дисципліни людини, що зберігає свою людську цілісність.

А тоді настала доба інтелекту, доба науки. Ми всі знаємо, що інтелект безликий. Наше життя і наше серце з нами, але наш розум може бути відокремлений від людини як особистості, і лише тоді він може почуватися вільно у світі думки. Наш розум подібний до аскета, що не носить одягу, не їсть, не спить, не має жодних бажань, не відчуває ні любові, ні зненависті, не журиться людською обмеженістю, він лише розмірковує, лишаючись незворушним серед мінливостей життя. Він доскіпується до суті речей, бо не має особистого зв'язку з самими речами як такі. Граматик переступає через поетичність і без перешкод дістається до коренів слів, бо його цікавить не дійсність, а закон. Відкривши закон, він може навчати інших володіти словом. Це певна сила — сила, що має свою корисність, задовольняє специфічні потреби людини.

Дійсність — це та гармонія, яка надає всім складникам речі рівноваги цілого. Ви порушуєте її і дістаєте блудні атоми, що стикаються один з одним, а отже не мають сенсу. Хто прагне влади, той намагається опанувати ці ворожі один одному первісні елементи і, скеровуючи їх у певні тісні канали, примушує їх своїм могутнім натиском слугувати для задоволення певних потреб людини.

Задоволення людських потреб — велика річ. Воно дає людині волю в матеріальному світі. Воно надає переваг повнішого володіння часом і простором. Людина може виробляти речі за коротший відтинок часу, успішніше опанувати більший простір. Тож вона може легко перевершити тих, хто живе у світі повільнішого часу менш опанованого простору.

Це зростання могутності дедалі пришвидшується, а що це тільки одна частина, вирвана з людини, то невдовзі її розвиток випереджає цілісну людяність. Моральна людина залишається позаду, оскільки вона має справу з усією дійсністю, а не лише із законом речей, безособовим і тому абстрактним.

Отак людина, розумова і матеріальна сила якої значно випереджає її моральну силу, стає подібною до якоїсь казкової жирафи, чия голова зненацька випнулася на багато миль від тулуба, порушуючи нормальний зв'язок між частинами тіла. Ця зажерлива голова, з чудово розвиненими щелепами, пережовує все листя в світі аж до вершечків крон, але їжа надто пізно дістається до органів травлення і серце жирафи потерпає від нестачі крові. Скидається на те, що Захід перебуває у блаженному невіданні щодо сьогочасної дисгармонії в людській природі. Грандіозність його матеріального успіху відвернула всю його увагу в бік самозамилування з цього приводу. Оптимізм його логіки живиться підрахунками багатства, яке йому обіцяє необмежена розбудова залізниць у майбутньому. Його думка достатньо поверхова, аби вважати, що кожне наступне «завтра» — це всього-на-всього «сьогодні» плюс іще одні двадцять чотири години. Цю логіку не страшить що не день, то ширше провалля між дедалі багатшими коморами людини та злиденністю голодної людяності. Логіці невтямки, що під найнижчим шаром нескінченних покладів багатства і розкоші визрівають землетруси, покликані відновити рівновагу морального світу, і що одного чудового дня прірва духовної порожнечі затягне на самісіньке дно всі оті звалища речей, охоплених вічною любов'ю до праху.

Повнота людини не у могутності, а в досконалості. Ось чому, перетворюючи людину на знаряддя влади, ви збіднюєте її душу. Коли ми цілком людяні, ми не можемо хапати одне одного за горло; нас зупиняють наші громадські інстинкти, наші традиції моральності. Якщо ви хочете примусити мене мордувати людей, ви повинні зламати цілісність моєї людяності з допомогою якоїсь дисципліни, що умертвить мою душу, погасить мої думки, зробить автоматичними мої рухи, — і тоді розкладена людська особистість породить оту абстракцію, оту руйнівну силу, яка не має нічого до діла з людською істинністю, а отже легко стає брутальною і механічною. Вирвіть людину з її природного оточення, з повноти її громадського життя (з усім його спілкуванням із красою та любов'ю, з усіма його громадськими

обов'язками) — і ви зможете перетворити її на низку розрізаних частин машини для виробництва незлічених багатств. Зробіть із дерева колоду — вона горітиме для вас, але ніколи не дасть ні живих квітів, ані плоду.

Цей процес дегуманізації відбувається в торгівлі та політиці. І після тривалих пологових мук механічної енергії виник цілком розвинений апарат величної влади і дивовижних апетитів, який на Заході проголосили Нацією (Державою). Як я вже згадував, завдяки своїй абстрактній природі, їй дуже легко вдалося залишити далеко позад себе цілісну моральну людину. Маючи сумління примари і холодну досконалість автомата, вона спричиняє нещастя, проти яких блякнуть вулканічні перетворення на Місяці, коли той ще тільки формувався. Через це підозріливість людини до людини, немов жалкою кропивою, шмагає всі частини цієї цивілізації. Кожна країна закидає свій шпигунський волок на замулене дно життя інших держав, виловлюючи їхні секрети, таємниці зрад, що визрівають у тванистих глибинах дипломатії. І хіба не є їхні таємні служби тим потаємним промислом націй, до якого належить викрадення людей, убивства, зрада та решта гидких злочинів, що народжуються у глибинах зіпсуття? Оскільки кожна держава має свою власну історію грабунків, брехні та кривоприсяжництва, процвітати можуть тільки міжнародна підозріливість і заздрісність, а міжнародна мораль та сором стають сміховинно хирлявими. Волинка справедливого національного обурення так часто міняла свою мелодію, залежно від часу та змін у складі дипломатичних союзів, що, далєбі, може потішати як естрадний концерт, улаштований політичним мюзик-холлом.

Я шойно повернувся з подорожі до Японії, де закликав цю молоду державу обстоювати найвищі ідеали людяності й ніколи не наслідувати Захід у його релігійному сприйнятті зорганізованого себелюбства у вигляді Націоналізму, ніколи не користатися зі слабкості своїх сусідів, ніколи не збиткуватися над німеччиною, чудово знаючи, що це минеться безкарно, і підставляти свою праву щоку вищої людяності для поцілунку захоплення тому, хто здужає завдати удару. Деякі газети вихваляли мої висловлювання за їхні поетичні якості, водночас ущипливо зазнаючи, що то поезія поневоленого народу. Гадаю, вони мають рацію. У школі сучасності Японію вчили, як стати потужною. Період школярства закінчився, і тепер вона повинна споживати плоди науки. Грімким голосом гарматних пострілів Захід проголосив біля брами Японії: хай буде нація — і Нація постала. Чому ж тепер, коли вона постала, ви не чуєте у глибині своєї душі світлих радощів і не кажете, що це добре? Чому я натрапляю в англійській газеті на гіркі нарікання з приводу того, що Японія бундючиться вищстю своєї цивілізації — річ, яку британці разом з іншими робили не червоніючи впродовж сторіч? А тому, що ідеалізм себелюбства постійно має п'янити себе певними дозами самозахвалювання. Але ті самі гріхи, які здаються вам такими природними і нешкідливими у вашому житті, викликають подив і відразу, коли ми бачимо їх у інших народів. Тож, коли ви бачите, що японський народ, створений на ваш образ і подобу, став на шлях національної хвалькуватості, ви хитаєте головою і не вбачаєте в цьому нічого доброго. Чи не є це однією з причин того, що на цих берегах зчинився галас про потребу готуватися до зустрічі з іще одним злом, з яким доведеться боротися, вдаючись до ще більшої несправедливості. У відповідь на це Японія заявляє про відданість своєму bushido і про те, що вона ніколи не зрадить Америки, якій вдячна навіки-віків. Але нам важко їй повірити, бо мудрість національної державності ґрунтується не на вірі в людяність, а навпаки — на її цілковитому нехтуванні. Ви кажете собі, що тепер вам доводиться мати справу не з Японією bushido, Японією моральних ідеалів, а з абстракцією народного себелюбства, тобто з Нацією; а нація може довіряти нації лише там, де їхні інтереси збігаються, або принаймні не стикаються. Справді, ваш інстинкт підказує вам, що поява ще одного народу на коні національної боротьби є ще одним додатком до зла, яке скероване проти вищого в людині й успішністю своїх дій доводить, що нахабство — шлях до процвітання, добродійство ж, навпаки, благо лише в очах слабкого, а Бог — остання втіха для переможеного.

Атож, така логіка Нації. Вона ніколи не рахується з голосом правди і добродійності. Вона гопцює у танку моральної розбещеності, долучаючи крицю до криці, машину до машини, розтоптуючи всі лагідні квіти щирої віри та життєві ідеали людини.

Але ми дуримо самих себе, гадаючи, ніби людство проти минулих часів посунулось далеко вперед. Причина такого самообману в тому, що людина тепер має величезні можливості, щоб задовольняти свої життєві потреби, і її фізичні страждання полегшуються з більшим успіхом. Та більша частина цього стала можливою не завдяки духовній самопожертві, а завдяки силі розуму. Кількісні виміри тут величезні, але все це виникло на поверхні і розпросторюється лише по поверхні. Знання та виробничі сили могутні своєю зовнішньою дією, проте всі вони служать лю-

дині, не бувши нею самою. Їхні послуги подібні до сервісу в готелі, де все робиться дуже ретельно, лише немає самого господаря; готель не можна назвати гостинним, він ретучний.

Тож ми не повинні забувати, що організації, які виникли з науки і далеко поширилися довкола, зміцнюють нашу владу, але не побільшують нашої гуманності. Із зростанням могутності різко зростає культ самообожнювання Нації, й індивід охоче дозволяє Нації їздити на собі верхи; індивід складає жертви й поклоняється богам, який з морального погляду стоїть значно нижче за нього. Цього ніколи б не сталося, коли б той бог був так само реальний, як і згаданий індивід.

Дозвольте проілюструвати це прикладом. У деяких частинах Індії вважається за вельми святоблिवе діяння, коли вдова шодва тижні певного дня не споживає їжі й не п'є води. Це часто призводить до безглуздої, дикунської жорстокості. І все ж із природи своєї люди не є аж такими жорстокими. Але в даному разі побожність, будучи всього-на-всього нереальною абстракцією, цілковито вбиває моральне почуття особи, подібно до того як людина, яка не стане без потреби мучити тварину, може завдати жакликих страждань силі- силенній невинних істот, коли вона запалюється абстрактною ідеєю «спортивного азарту». Ці ідеї з надзвичайною легкістю можуть заступати собою людську особистість, бо вони витвори нашого інтелекту, наші логічні умовиводи.

Ідея Нації є одним з найсильніших анестезійних засобів, винайдених людиною. Під впливом її випарів цілий народ може систематично впадати у злісне зисколюбство, навіть гадки не маючи про своє моральне каліцтво — ба навіть обурюючись, коли йому на нього вкажуть.

Та чи може тривати вічно постійне продукування моральної нечулості на великому шляху нашого природного життя? Чи можна весь час уникати справедливої відплати? Невже ця величезна потуга механічної зорганізованості і справді не має меж у цьому світі, не може розбитися об нього на друзки, тим більше, що світ сам має жакливу силу та швидкість руху? Чи вірите ви в те, що зло можна врівноважити іншим злом і що конференції, пройняті духом розважливості, можуть утримати диявола, ув'язненого в тимчасовій клітці взаємних угод?

Теперішня європейська війна Націй є війною відплати. Людина як особистість має протестувати проти бездушного нагромадження речей, проти системи і політики, які заступають місце живих людських взаємин. Настав час, коли в ім'я всього поневоленого світу Європа на власному досвіді має спізнати сповна жакливе безглуздя того, що зветься Нацією.

Нація тривалий час процвітала коштом нівечення людяності. Люди — прекрасні божі творіння — виходять із державницьких майстерень тлумами ляльок, що розпалюють війни і нагромаджують гроші, горді з жалюгідної досконалості механізму. Людське суспільство дедалі більше перетворюється на лялькову виставу політиканів, солдатів, промисловців та бюрократів, що їх напрочуд спритно смикають за мотузочки.

Але апофез себелюбства ніколи не спроможеться покласти край безконечним породженням ненависті й жадібності, страху й лицемірства, підозрливості й тиранії. Ці потвори зростають до величезних розмірів, але ніколи не приводять до гармонії. Отож нашу Націю може розперти по саме нікуди, і це вже функціонуватиме не живий організм, а сполука зі сталі, пари та всіляких контор, аж поки спотворені форми не зможуть більше утримувати відразливої маси, і вона почне розтріскуватись і розсідатись, вивергаючи газ та вогонь, і звуки її передсмертної агонії розлягатимуться гарматними канонадами. Ця війна поклала початок смертним мукам Нації. Зненацька сказала уся машинерія і завела танок фурий, втрачаючи свої кінцівки, що обернулися у порох. Такий п'ятий акт трагедії нереального.

Хто ще зберігає віру в людину, той щиро сподівається, що тиранія Нації ніколи не воскресить усіх отих своїх ікол та пазурів, загребутих залізних рук та жакливої ненажерливої утроби, нутра, де є тільки шлунок і немає серця; що людина відродиться як вільна особистість, позбувшись тенет, які її облутують — туману абстрактного.

Запинало зірвано, і в цій жакливій війні Захід опинився сам на сам зі своїм породженням, заради якого він запродав свою душу. Та хай знає правду.

Він ніколи й гадки не мав, що потаємно в його моральній природі відбувався поступовий розклад, який часто нагадував про себе скептичними теоріями, але ще частіше — більш небезпечно й тонко — виявлявся у невмінні помічати ті каліцтва й образи, що їх Захід завдавав більшій частині світу. Тепер він має спізнати все те на власній шкурі.

І тоді серед його власних дітей об'являться такі, що прагнуть позбутися рабської залежності від цієї ілюзії, цього негідного братерства, спертого на зисколюбство, такі, що волітимуть поводитись як діти Божі, а не як підневільні частини машинерії, яка перетворює душу на товар, а життя на вигоди вагонних купе, яка своїми залізними пазурами видає серце з грудей світу, навіть не здаючи собі справи в тому, що коїть.

І ми, як ніяка нація у світі, з головами, похиленими до землі, знатимемо, що та земля святіша за цеглу, з якої розбудовується гордовита могутність. Бо та земля живе життя, красу та святобожне поклоніння. Ми подякуємо Богові за те, що він створив нас, аби ми терпеливо перечікували всі ці ночі відчаю, щоб зносили образи від пихатого і терпіли гніт сильного, але попри все це, хоч наші серця й потерпатимуть від сумніву та страху, ми ніколи не повіримо сліпо в порятунок, що його пропонують людині машини, і твердо триматимемося нашої віри в Бога та в істинність людської душі. І ми все ж зможемо плекати надію на те, що коли сила засоромлено полишить свій трон і поступиться місцем любові, коли настане світанок і витравить криваві сліди Нації на крутих шляхах угору до людяності, нас покличуть принести дзбан святої води — води святоблिवого поклоніння,— щоб пом'якшити історію людини очищенням і скропити, благословити родючістю вто- рований прах сторіч.

II

НАЦІОНАЛІЗМ У ЯПОНІЇ

Найгіршою формою рабства є духовна пригніченість, яка безнадійно сковує людей ланцюгами зневіри у власні сили. Нам не раз намагалися довести, що Азія живе у минулому, подібна до розкішного мавзолею, який пишається своєю величчю, прагнучи обезсмертити мертвого. Про Азію сказано, що вона ніколи не рушить шляхом поступу, бо її обличчя безнадійно обернене у протилежний бік. Ми погодилися з таким звинуваченням і почали в нього вірити. В Індії, як мені відомо, значна частина нашого освіченого суспільства вже втомила від почуття приниженості, викликаного цим звинуваченням, кинутим супроти нас, вона докладає всіх зусиль, щоб, дурячи саму себе, перетворити його на предмет гордошів. Але ж хвалковитість — то прихований сором; вона ніколи собі по-справжньому не вірить.

У той час, коли склався такий стан справ, і ми в Азії гіпнотизували себе вірою в те, що інакше й бути не може, Японія прокинулася від сну і, роблячи гігантські кроки, залишила позад себе сторіччя бездіяльності, підносячись до рівня найвидатніших тогочасних досягнень. Це порушило закляття, під яким ми жили в заціпенінні впродовж сторіч, вважаючи такий спосіб життя за нормальні умови життя певних племен у певних географічних межах. Ми забули, що в Азії було засновано великі царства, процвітали філософія, наука, мистецтво й література і що тут колиска всіх великих світових релігій. Отож не можна сказати, що земля й клімат Азії споконвіку криють у собі щось таке, що породжує духовну бездіяльність і атрофує здатність рухатись вперед. Протягом сторіч ми на Сході тримали у своїх руках смолоскипи цивілізації, тимчасом як Захід дрімив у сутінках, що в жодному разі не слід вважати за ознаку млявого розуму чи вузького світогляду.

Та згодом у всіх країнах Сходу запала нічна темрява. Плин часу немовби зне- нацька зупинився, і Азія перестала жити новим, замкнувшись у своєму минулому, а фактично сама в собі. Нерухомість видавалася подобою смерті, замовк- мотній голос, що був речником вічної істини і протягом поколінь рятував життя людини від розбещеності, подібно до океанського повітря, яке відсвіжує землю, постійно очищаючи її від забруднення.

Але життя повинне колить і спати, життя має свої періоди пасивності, коли воно втрачає рух, не споживає нового харчу, існуючи коштом запасів. Тоді воно стає безпорадним, м'язи його слабнуть, і воно стає вдячним предметом глузувань з огляду на свій правець. У ритмі життя паузи потрібні для самовідновлення. У своїй діяльності життя постійно зуживає себе, спалюючи все своє паливо. Але така надмірна активність не може тривати вічно, на зміну їй завжди йдуть пасивні періоди, коли всяка трата сил припиняється, всі пошуки полишаються заради відпочинку і поступового відновлення сил.

Розум тяжіє до ощадності, він полюбить формувати звички і рухатись усталеним шляхом, не завдаючи собі клопоту обмізкуванням кожного кроку. Усталені ідеали роблять розум ледачим. Він остерігається втратити свої здобутки у нових спробах. Він намагається їх убезпечити, обгороджуючи мурами звичаїв. Та на ділі це обертається відмовою сповна насолоджуватися своїми набутками. Це скнарність.

Живі ідеали не повинні втрачати зв'язку з життям, що зростає й змінюється. Гарант їхньої справжньої свободи не охорона, а широка дорога пригод, сповнена ризику нових випробувань.

Одного ранку весь світ із подивом спостеріг, як сповнена тріумфу Японія проламала вночі мури старих звичок. Це сталося так раптово, що скидалося на зміну одягу, а не на повільне зведення нової споруди. Японія продемонструвала самовпевнену силу зрілості, а водночас — свіжість і необмежені можливості нового життя. Гадали, що то, може, лише примха історії, дитячі пустощі Часу, пускання мильних бульбашок, досконалих своєю формою та кольором, проте порожніх усередині і позбавлених будь-якого змісту. Але Японія переконливо довела, що цей раптовий вияв її сили не є примарним димом, випадковим продуктом часу, чимось, що зринуло на поверхню з його темної хлани, щоб наступної миті знову зникнути в морі забуття.

Річ у тім, що Японія — стародавня й сучасна країна водночас. Вона успадкувала стародавню культуру зі Сходу — культуру, що зобов'язує людину шукати справжнього багатства й моці у своїй душі, культуру, що озброює самовладанням, коли ми зазнаємо втрат чи наражаємося на небезпеку, що культивує самопожертву без огляду на втрати чи сподівання на винагороду, а також зневагу до смерті, усвідомлення незліченних громадських обов'язків, що випадають людині як істоті соціальної. Одне слово, сучасна Японія виросла з ґрунту стародавнього Сходу, нагадуючи квітучий лотос, що граційно погойдується у повітрі й водночас міцно закорінений у землі.

Але Японія, ця дитина старожитнього Сходу, стала безстрашно домагатися і всіх дарунків сучасності. Вона виявила свій рішучий характер, прорвавшись крізь обмеження звичаїв, некорисні захащення продуктів ледачого розуму, який шукає безпеки у своїй бережливості, у тому, щоб позамикати всі двері на ключ. Отак запізналася вона з живим часом, охоче й не без успіху засвоїла обов'язки, продиктовані сучасною цивілізацією.

Власне, це й надихнуло решту Азії. Ми побачили, що в нас є і життя, і міць, слід лише звільнитися від змертвілої зашкарублості. Ми побачили, що втеча у віджиле дорівнює смерті й що жити по-справжньому неможливо без цілковитого прийняття життя, сповненого ризику.

Я особисто не вважаю, що Японія стала тим, чим вона є, завдяки імітуванню Заходу. Неможливо імітувати життя, неможливо тривалий час удавати могутність, ба більше: сама собою імітація — джерело слабкості. Бо вона перешкоджає, завжди стає на заваді нашій справжній натурі. Це все одно, що нап'ясти на свій власний кістяк шкіру іншої людини й викликати постійну незлагоду між шкірою та кістками.

Істина в тім, що наука не збігається з людською природою, вона, наука, не що інше, як звичайне собі знання та вміння. Знанням законів матеріального світу ви не змінюєте своєї глибинної людської природи. В інших можна запозичити знання, але не темперамент.

На імітаційному етапі нашого навчання ми не можемо провести межу між істотним і неістотним, між тим, що можна запозичити, а що ні. Це щось на зразок віри примітивного розуму в чудодійні властивості випадкового у зовнішніх виявах деяких реальних істин. Ми боїмося втратити щось цінне й ефективно, якщо не проковтнемо лущини разом із зерном. Та хоча наша захланність і радіє, привласнюючи все без розбору, функція нашої життєздатної природи — засвоювати, що є єдиним справжнім привласненням з боку живого організму. Скрізь, де тільки є життя, воно утверджується завдяки вибору між прийняттям і відхиленням, залежно від своїх природних потреб. Живий організм не дозволяє собі жити заради їжі, він використовує їжу заради себе. І лише в такий спосіб він виростатиме міцним, а не завдяки простому нагромадженню чи відмові від своєї особистості.

У Заході Японія запозичила свою їжу, але не свою природу. Японія не може цілком відмовитися від себе й розчинитись у наукових аксесуарах, що вона їх перебрала від Заходу, перетворитися на таку собі машину. У неї є своя душа, яка має утвердитися, хоч би які були вимоги зовнішньої користі. А те, що вона здатна на це, як і те, що процес засвоєння триває, переконливо засвідчується ознаками чудового здоров'я, які вона виявляє. І я щиро вірю, що Японія, пишаючись тим, що запозичила з чужих країв, ніколи не втратить віри у свою душу. Бо сама така гордість є приниженням, що неминуче призводить до злиднів та занепаду. Це гордість чепуруна, що більше цінує нового капелюха, ніж голову, яку той прикрашає.

Увесь світ хоче побачити, як ця велика східна нація виконає зобов'язання і використає можливість, відкриті перед нею сучасністю. Якщо це буде просте наслідування Заходу, то породжені Японією великі сподівання зстануться марними. Бо лишаються серйозні проблеми, на які західна цивілізація не знайшла цілком задовільної відповіді. Конфлікт між особою та державою, працею та капіталом, чоловіком та жінкою; конфлікт між жадобою матеріального збагачення та потребою в духовному житті, організованим егоїзмом націй та найвищими ідеалами людства; конфлікт між потворними складнощами механізму гігантських торгових організацій і держави та природними інстинктами людини, що волають про простоту, красу і повноту дозвілля — все це в несвідомий ще спосіб треба звести до гармонії.

Ми бачили, як великий потік цивілізації не раз замулювався мотлохом, нанесеним його незліченними розтоками. Ми бачили, що попри всю її, цивілізації, хвалену любов до людства, вона довела, що становить величезну загрозу для Людини, значно гіршу, ніж раптові навали кочових варварів, від яких люди потерпали на світанку історії. Ми бачили, що попри хвалену любов до волі, вона породила найгірші форми рабства, будь-коли знані з часів ранніх суспільств, — рабства, чії ланцюги незламні або через те, що вони невидимі, або через те, що прибрали ім'я та подобу волі. Ми бачили, що під тягарем її неймовірної банальності людина втрачає віру в усі геройські ідеали життя, яким вона завдячує свою велич.

Через це ви, японці, не повинні з легким серцем запозичити сучасну цивілізацію з усіма її тенденціями, методами та структурами, думаючи, що це щось неминуче. Вам треба вкласти у справу східний розум, вашу духовну міць, вашу любов до простоти, вашу свідомість громадських обов'язків, щоб уторувати новий шлях для цієї здоровенної незграбної колісниці поступу, що відчайдушно скрипить і рипить дорогою. Ми повинні звести до мінімуму величезні жертви, яких вимагають щомиті людське життя і воля. Протягом поколінь ви відчували, думали, працювали, тішилися життям і молилися Богові по-своєму, і цього не позбутися, немов приношеного вбрання. Воно у вашій крові, у шпикі ваших кісток, у тканинах вашої плоти, у звивинах вашого мозку; і це повинно позначатися на всьому, чого торкається ваша рука, навіть поза вашою волею та бажанням. Колись ви по-своєму розв'язали людські проблеми, ви створили власну життєву філософію і розвинули власне мистецтво жити. Все це вам треба прикласти до сучасного становища, і це буде не повторення, а творчість, яку душа вашого народу визнає своєю і гордо пропонуватиме світові як свій внесок для добра людства. З усіх азійських народів лише ви, японці, маєте змогу вільно послуговуватися всім тим, що запозичили в Заході, відповідно до ваших нахилів і ваших потреб. Тим більша ваша відповідальність, бо вашими устами Азія відповідатиме на запитання, що їх Європа поставила перед людством. У вашій країні ставитиметься дослід, завдяки якому Схід змінить обличчя сучасної цивілізації, вдихаючи в неї життя там, де вона — машина, що замінює людське почуття холодним розрахунком; змінить, навчаючи дбати не так про владу й успіх, як про гармонійне живе зростання, про істину та красу.

Я не можу не нагадати вам про ті дні, коли всю Східну Азію від Бірми до Японії єднали з Індією найтісніші узи дружби — єдиний природний зв'язок, який можливий між націями. Тоді був безпосередній зв'язок між серцями, була єдина нервова система, якою усім нам передавалися відомості про найзаповітніші потреби людства. Ми не боялись одне одного, не мали потреби озброюватися, щоб навзаєм себе стримувати, наші стосунки визначались не корисливістю, визиском чи спустошенням кишень одне одного; ми обмінювались ідеями та ідеалами, дарами найвищої любові; ніякі відмінності в мові чи звичаях не заважали нашому широму спілкуванню; наші стосунки не затьмарювались етнічною пихою чи неподобним почуттям фізичної або духовної зверхності; наші мистецтво й література вбиралися в нове листя та квіти у сонячному світлі злитих воедино сердець; і народи, що належали до різних країн, говорили різними мовами та мали різне минуле, сповідували найвищу єдність людей і найглибинніші узи любові. Чи ж можемо ми не пам'ятати, що за тих часів миру та злагоди, коли люди об'єднувались в ім'я оцих найвищих життєвих цілей, ваша природа виготовила для себе бальзам безсмертя, що допоміг вашому народові відродитися за нових часів, відмовитися від старого віджилого тіла і перевтілитися в нове й молоде, вийти неушкодженим зі струсів одного з найдивовижніших переворотів, які будь-коли знав світ?

Політична цивілізація, що зросла на європейському ґрунті й поширилась по всьому світу; подібно до хижого бур'яну, спирається на винятковість. Вона постійно пильнує за тим, щоб чужинці тримались від неї якнайдалі або й взагалі

були винищені. У своїх уподобаннях вона кровожерна й людожерська, живиться добром інших народів, воліла б ізжерти все їхнє майбуття. Вона завжди боїться, що інші сягнуть успіху, виставляє це як загрозу і намагається зруйнувати будь-які наляки на велич поза власними кордонами, силоміць увічнюючи пригноблений стан слабших народів. Щоправда, і перед тим, як ця політична цивілізація досягла могутності й роззявила свою голодну пащеку, щоб проковтнути цілі материки, у нас були війни, грабунки, державні перевороти і слідом за ними — зубожіння, але ніколи не було такої картини жадливого й безжального хижацтва, такого відвертого існування однієї нації коштом іншої, таких величезних м'ясорубок, що перемелюють на фарш цілі народи, такої жадливої заздрості, з усіма її бридкими іклами й пазурами, готовими шматувати. Ця політична цивілізація має науковий, але не людяний характер. Вона могутня, бо всі свої сили зосереджує на одній меті, немов мільйонер, що наживає гроші коштом своєї душі. Вона ламає слово честі, безсоромно плете тенета брехні, у своїх храмах викохує велетенських ідолів зажерливості, величається пишним церемоніалом поклоніння їм, називаючи це патріотизмом. Але можна сміливо передбачити, що вічно так тривати не може, адже в цьому світі панує моральність, що однаково стосується як окремих осіб, так і організованих груп людей. Ви не можете порушувати її закони в ім'я вашої нації і водночас користуватися як індивід перевагами, яких вони надають. Таке відверте спотворення етичних ідеалів повільно впливає на кожного члена суспільства, поступово породжує в ньому незриму для очей слабкість і викликає цинічну невіру в усе, що є святого в людській натурі, — непомильна ознака старіння. Ви повинні пам'ятати, що політична цивілізація, ця релігія національного патріотизму, не мала довгої історії. Світоч Стародавньої Греції згас у країні, де він був уперше розгорівся, влада Риму лежить мертва під руїнами його розлогої імперії. Проте цивілізація, основа якої в суспільстві й духовних силах людини, ще й досі живе в Китаї та Індії. Хоча вона може виглядати слабосилою і незначною, якщо до неї підходити з мірками механічної могутності нашого часу, проте, подібно до дрібного насіння, вона досі криє в собі життя і ростиме, розпросторюючи свої благодатні гілки, являючи квіти й плоди, коли настане їхній час і милостиві зливи проллються з небес. Та руйновища хмарочосів зовнішньої могуті й зламану машинерію жадоби не відродять до життя навіть божі зливи; бо ж усе це не від життя, а всупереч йому — все це лиш релікти, уламки бунту проти Вічного.

Але нам закидають, що ідеали, які ми плекаємо на Сході, застигли, що вони не дають поштовху до руху, до відкриття нових обріїв знань та могуті, що філософські системи, покладені в основу застарілих цивілізацій Сходу, нехтують зовнішні чинники, флегматично задовольняючись суб'єктивною переконаністю. Це лише свідчить про те, що коли ми не певні в наших знаннях, ми маємо схильність звинувачувати у непевності сам об'єкт нашого пізнання. Перед західним спостерігачем наша цивілізація постає як суцільна метафізика, подібно до того, як для глухого гра на піаніно здається лише рухами пальців, а не музикою. Він не може припустити, що ми знайшли якусь глибинну основу дійсності, на якій і побудували наші інституції.

На жаль, єдине свідчення реальності чогось — його реалізація. Реальність картини, що відкривається вам, залежить лише від вашої здатності бачити, і нам важко довести скептикові, що наша цивілізація не є сплетінням абстрактних спекуляцій, що вона досягла чогось такого, що є позитивною істиною, спроможною дати втіху й підтримку людському серцю. Вона розвинула внутрішню здатність бачити нескінченну реальність у всіх скінченних речах.

Проте скептик каже: «Але у вас немає поступу, немає руху». Я запитую його: «А звідки це відомо? Поступ слід оцінювати відповідно до його цілей. Залізничний потяг рухається до станції призначення — це і є своєрідний поступ. Але дерево, що вже виросло, не виказує такого руху, його поступ у рухові його внутрішнього життя. Воно живе, прагнучи світла, те прагнення тріпоче у його листі, мовчазно струмує в його соках».

Ми також жили протягом сторіч, ми й досі живемо, і ми прагнемо реальності, безконечної у своїй реалізації, — реальності, що сягає поза межі смерті, надаючи їй значення, що підноситься понад усе життєве зло — це плід живий. Його потребують, коли стомлений здоровий юнак повертається додому, коли поранено воїна, коли змарновано багатство і принижено гордість, коли людське серце волає про істину в морі фактів і про гармонію у зіткненні суперечливих тенденцій. Його цінність не в нагромадженні матеріального, а в осягненні духовного.

Є речі, що не терплять звелікання. Доводиться неабияк поспішати, коли йдеться про битву чи про краще місце на базарі. Доводиться напружувати нерви і бути

насторожі, щоб не втратити слухної нагоди, яка весь час не дається до рук. Та є ідеали, що виключають гру в піжмурки з нашим життям; вони повільно зростають, від насінини до квітки, від квітки до овоча; вони потребують нескінченного простору, земного й небесного, для визрівання, і їхні плоди здатні перетривати роки зневаги та забуття. Схід із його ідеалами, у чій грудях живуть цілі сторіччя сонячного світла та зоряної тиші, може спокійно зачекати, поки Захід, женучись за живою, захекано зупиниться. Поспішаючи у своїх справах, Європа зневажливо позирає крізь віконце вагона на женця, що збирає на полі врожай, і в своєму сп'янінні від швидкості мимоволі вважає його забарним і таким, що постійно залишається десь позаду. Та ось швидкість згасає, справи втрачають свій сенс, а голодне серце потребує поживи, і тоді Європа прийде до непоказного женця, що збирає врожай на осонні. Бо якщо контори і торгові справи не можуть чекати, охота до розваг не може чекати, то любов чекає, так само як і краса, мудрість страждання, плоди терпеливої відданості й лагідної шляхетності — посестер простої віри. Отак Схід чекатиме, аж поки настане його час.

Не можна не визнати величі Європи там, де вона є, бо ж Європа, безсумнівно, велика. Ми не можемо не любити її всім серцем, не віддавати данини свого захоплення тій Європі, чії література та мистецтво випромінюють невичерпним каскадом красу та істину, що живить усі часи й усі країни, Європі, яка титанічним у своїй невтомній силі інтелектом сягає висот і глибин Усесвіту, збираючи данину пізнання з нескінченно великого й безконечно малого, застосовує всі здібності свого розуму та серця для лікування і пом'якшення людських бідувань, що їх до сьогодні ми сприймали з безнадією приреченого; Європі, що примушує землю родити більше плодів, ніж здавалося можливим, що примушує всі великі сили природи служити людині. Така невідомість повинна мати своїм рушієм духовні сили. Бо лише людська духовність спроможна подолати всі обмеження, вірити у свій остаточний успіх, осягати те, що перебуває за межами безпосереднього й ілюзорного, охоче йти на мученицьке сподвижництво заради цілей, яких не досягти протягом людського життя, і визнавати свою помилку, не сприймаючи її, проте, як поразку. В серці Європи плине чистий потік людської любові, духу справедливості, духу самозречення заради найвищих ідеалів. Багатовікова християнська культура надійно закоренилася в її житті. В Європі ми бачили благородні уми, які завжди обстоювали права людини, незалежно від кольору шкіри чи віросповідання; які, незважаючи на наклепи й образи з боку власного народу, боролися за права людини й підносили голос проти безумних оргій мілітаризму, проти несамовитого бажання помсти та ненажерливості, що ними часом переймаються цілі народи; які завжди готові до відшкодування збитків, заподіяних у минулому їхніми націями і марно силкуються зупинити прибіт мерзенної несправедливості, що вільно поширюється, зустрічаючи слабкий опір з боку своїх беззубих жертв. Це мандрівні лицарі сучасної Європи, які не втратили віри в безкорисливу любов до волі, в ідеали, що не знають географічних меж чи національної зисколюбності. Вони доводять, що джерело одвічного життя не висохло в Європі і що вона час від часу відроджуватиметься з нього. І лише там, де Європа надто захопилась розбудовою своєї влади, зневажаючи свою внутрішню природу й, власне, глумлячись із неї, вона громадить гору своїх несправедливих діянь аж до небес, накликає Божу помсту і своєю немилосердною комерцією сіє пощесть каліцтва, фізичного і морального, по обличчі землі, цинічно ображаючи людське почуття краси й добра. Європа винятково гарна у своїй добродійності, де вона обернена обличчям до людини; і Європа винятково потворна там, де вона обернена лише до свого інтересу і використовує всю силу на цілі, ворожі безконечному й одвічному в Людині.

Східна Азія простувала своїм власним шляхом, розвивала власну цивілізацію, не політичну, а соціальну, не хижу і механічно вправну, а духовну, сперту на все розмаїття і глибину людських взаємин. Народи прагнули знайти розв'язання життєвих проблем в усамітненні, за завісою відлюдництва, куди всі династичні зміни та чужоземні навали майже не сягали. Але тепер зовнішній світ захопив нас, нашу замкненість утрачено назавжди. Та нам не слід шкодувати з цього приводу, як не мусить шкодувати рослина, що втратила неокресленість свого існування в насінині. Настав час сприймати світові проблеми як свої власні; нам слід узгоджувати дух нашої цивілізації з історією всіх націй на землі; ми не повинні в нерозумній гордовитості тримати себе в оболонці зернини або ховатися під землею, яка захищала і живила наші ідеали; бо ж і оболонку і земляну кору слід прорвати, щоб життя виявилось у всій своїй нестримності й красі, несучи свої приносини світові при денному світлі.

У здійсненні цього завдання — подоланні перешкод і налаштуванні на зустріч

зі світом — Японія випередила всіх на Сході. Вона вдихнула надію в серце цілої Азії. Ця надія дає потаємний вогонь, конче потрібний для будь-якої творчості. Азія відчуває потребу довести свою життєвість, вона не може перебувати в байдужому сні чи мляво наслідувати Захід, заповонена страхом та лестощами. І за це усвідомлення маємо бути вдячні Країні Сонячного Сходу й урочисто попросити її пам'ятати, що саме їй випало виконати місію зі Сходу. Вона має влити сік досконалішої людяності в серце сучасної цивілізації. Ні за що в світі не повинна вона дозволити цивілізації задушити себе шкідливим підліском, а має провадити до світла й волі, чистого повітря й вільного простору, де у світлі свого дня й у темряві своєї ночі вона зможе мати небесне натхнення. Тож хай велич її ідеалів стане видимою для всіх, немов її увінчана снігом гора Фудзі, що підноситься з самого серця країни у безмежний простір неба, цілковито відмінна від свого довкілля, гожа, мов дівчина, велична у своїй граційності, проте міцна й могутня у своєму спокійному маєстаті.

Я подорожував багатьма країнами, зустрічався з людьми різних класів, проте ніде у своїх мандрах не відчував так чітко людської присутності, як у цій країні. В інших великих державах скрізь аж випирають ознаки людської могутності, і я бачив великі організації, де кожна дрібниця свідчила про їхню дієвість. Вражають помпа й екстравагантність в одезі, в меблях, у дорогих розвагах. Усе це немовби заганяє вас у куток, як злидня, що заблукав на свято; мабуть, його призначення в тому, щоб пробудити у вас задрість або приголомшити. У тих державах людина не виглядає вінцем творіння; ви наражаєтесь на *відворотну велич речей*. У Японії ж не побачиш виставлення могутності чи багатства. Щокрок ви бачите символи любові й святобожності, а не амбітності чи ненаглої захланності. Ви бачите народ, чия душа виявляється скрізь: у звичайному хатньому начинні, у громадських інституціях, у манерах, таких досконалих та гречних, у незмінно вишуканому вмінні поводитися з речами.

У вашій країні мене найбільше вразила ваша переконаність у тому, що ви осягли таємниці природи, осягли не методами аналітичного знання, а чуттям. Ви опанували мову її ліній, музику її кольорів, симетрію в її невідповідностях і ритм у свободі її рухів; ви побачили, як вона провадить незліченні тлуми своїх створінь, уникаючи будь-якого тертя; як навіть самі суперечності в її творіннях знаходять вихід у музиці й танцях; і ви побачили що її щедра надмірність є лише виявом повноти самозабуття, а не хвалькуватим марнотратством. Ви відкрили, що природа береже свої сили у формах краси; і що саме ця краса, немовби матір, годує своєю груддю всі велетенські сили, зберігаючи їхню динаміку навіть у спокої. Ви відкрили, що енергія природи рятується від виснаження завдяки ритмам досконалої гармонії і що тендітністю своїх заокруглених ліній вона знімає втому з м'язів світу. Я відчув, що ви змогли долучити ці таємниці до свого життя, й істина, що живе у красі всіх речей, увійшла до ваших душ. Простим знанням речей можна оволодіти за порівняно короткий час, проте осягти їхню суть можна лише у багатовіковому самовихованні та самовладанні. Опанувати природу зовні значно легше, ніж зглибити її у любовному захваті, це під силу лише справжньому генієві. Ваш народ виявив свою геніальність не у привласненні, а в творенні; не в хизуванні речами, а у виявленні свого внутрішнього ества. Ця творча сила живе у кожному народі, вона постійно прагне оволодіти людською природою і формувати її відповідно до своїх ідеалів. Проте тут, у Японії, вона, бачиться, досягла успіху, глибоко просякла душі людей, їхні м'язи та нерви. Ваші інстинкти стали справжніми, ваші почуття проникливими, ваші руки набули природної вправності. Геній Європи надав її народові моці організації, яка з особливою силою виявилась у політиці, торгівлі й систематичному науковому пізнанні. Геній Японії дав вам бачення краси у природі і здатність втілювати її у житті.

Кожна конкретна цивілізація є виразом конкретного людського досвіду. Здається, Європа гостро відчула протиборство речей у Всесвіті, протиборство, яким можна скористатися, лише опанувавши його. Тож вона завжди готова до боротьби і значна частина її уваги приділяється організації сил. Японія ж у своєму світі відчула подих Істоти, яка пробудила в її душі святобоже схиляння. Тож вона не вихваляється своєю владою над природою, а навпаки, з безмежною турботливістю й радістю складає їй офіру своєї любові. Її споріднення зі світом — то глибоке душевне споріднення. Ці узи духовної любові еднають її з горами її країни, з морем і річками, з лісами та всім розмаєм візерунків їхніх віт і настроїв, вона увібрала в своє серце всі шелести, шепоти і зітхання гаїв, кожен схлип хвиль; вона спостерігала сонце й місяць у всіх одмінах їхнього світла й тіней; вона охоче зачинає свої крамниці, щоб вітати прихід нової пори року в своїх садах, на своїхгородах та ла-

нах. Ця відкритість серця до світової душі не є привілеєм лише ваших вищих класів, вона не є штучним плодом екзотичної культури, а належить усім чоловікам та жінкам усіх верств населення. Цей досвід вашої душі — цей приток до індивідуальної Особи у глибині світу — втілюється у вашій цивілізації. Це цивілізація братерства. Ваш обов'язок перед державою природно набув характеру синівського обов'язку, ваша нація перетворилась на єдину родину на чолі з Імператором. Ваша національна єдність ґрунтується не на братерстві войовників, потрібному для оборони й нападу чи для розбійницьких набігів, коли всі ділять порівну небезпеку та здобич. Вона не впливає з потреби зорганізовуватися задля якоїсь зовнішньої мети; вона — то лиш поширення родинної єдності й душевних обов'язків на широку сферу часопростору. Ідеал «маїтрі», закорінений у глибинах вашої культури,— «маїтрі» з людиною і «маїтрі» з природою. Справжній свій вираз цей ідеал знаходить у мові краси, воістину універсальній у вашій країні. Ось чому чужинець, подібний до мене, замість відчувати заздрощі чи приниження перед лицем цих виявів краси, цих творінь любові, відчуває готовність прилучитися до загальних радощів, до величання цих виявів людського серця.

Усе це лише загострює моє занепокоєння змінами, що загрожують японській цивілізації, загострює так, як би вони загрозували мені особисто. Бо вся строкатість новітніх часів, де єдиною сполучною ланкою між людьми виступає користь, ніде не постає в такому невідгідному світлі на тлі гідності й таємної сили тихої краси, як у Японії.

Але небезпека в тому, що зорганізована потворність штурмує душу і насаджує оте новочасне, налягаючи всією своєю масою, насаджує затято й агресивно, вдаючись до сили глузування, спрямованого проти глибоких душевних переживань. Її брутальна настирливість мимоволі привертає до себе нашу увагу, заволодіває нашими почуттями — і ми складаємо жертви на її вівтар, немов дикун ідоліві, який видається могутнім через свою потворність. Ось чому слід остерігатися її суперництва з усім тим, що негаласливе і глибинне, що криє в собі витончену чулисть життя.

Я цілком переконаний, що у вашій країні є люди, яким не до вподоби ваші традиційні ідеали; мета яких набувати, а не зростати. Вони на всі заставки вихваляються тим, що осучаснили Японію. Хоча я з ними й погоджуюся, що дух народу має бути суголосним духові часу, та все ж мушу застерегти їх щодо того, що модернізація є лише удаванням сучасного, так само як віршування є удаванням поезії. Це звичайнісіньке імітування, але ж імітація галасливіша за оригінал і занадто буквальна у відтворенні. Треба пам'ятати, що той, хто по-справжньому перейнятий духом сучасності, не потребує модернізування, так само, як справді відважні люди не мають потреби у самовихвалянні. Сучасність не в одязі європейців чи у потворності споруд, де навчаються школярі, і не в прямокутних будівлях із рівними пласкими стінами й паралельними рядами вікон, де, немов у клітках, люди проводять своє життя; безперечно, сучасність не в їхніх жіночих капелюшках, обтяжених всілякими безглуздими марничками. Все це не сучасне, а всього-на-всього європейське. Справжня сучасність у свободі духу, а не в рабстві моди. Вона в незалежності думки й дії, а не в навчанні під наглядом європейського шкільного вчителя. Вона в науці, а не в хибному застосуванні її в житті чи в наслідуванні наших учителів, які зводять науку до рівня забобонів, безглуздо закликаючи її на допомогу для досягнення всіх можливих і неможливих цілей.

Декоотрих людей приваблює життя, побудоване лише на науці, бо воно має всі відмітні риси спорту; воно вдає серйозність, але не має ніякої глибини. Коли ви вирушаєте на полювання, то чим менше матимете співчуття, тим краще; бо вашою єдиною метою є вистежити і вполювати здобич, і відчувати, що ви сильніша тварина, що ваш метод знищення досконалий і науковий. Життя науки неглибоке. Вправно і послідовно вона домагається успіху, не зважаючи на вищу природу людини. Але люди з невитонченим розумом, які будують своє життя на припущенні, що людина не що інше, як мисливець, а її рай — це рай спортсменів,— будуть значнацька розбуджені серед нагромаджених ними трофеїв — черепів та кістяків.

Я не хочу цим сказати, що Японія не повинна думати про придбання сучасної зброї для самооборони. Але тут ніколи не слід іти далі, ніж того вимагає інстинкт самозбереження. Японія має пам'ятати, що справжня сила — не в самій зброї, а в людині, яка нею володіє, і що коли та людина, ганяючись за силою, множить зброю коштом своєї душі, то вона опиняється ще в більшій небезпеці, ніж її вороги.

Живі істоти надто вразливі й потребують захисту. В природі життя саме захищає себе оболонками, вибудованими з його власного живого матеріалу. І тому вони

пристосовуються до розвитку життя або ж, навпаки, коли настає час, легко спадають і забуваються. Справжній захист живої людини — в її духовних ідеалах, які перебувають у живому зв'язку з її життям і розвиваються з його розвитком. Але, на жаль, не всі людські знаряддя живі — деякі зроблені зі сталі, інертної і мертвої. Отож, послуговуючись ними, людина повинна пильнувати, щоб не підпасти під їхню тиранію. Якщо вона настільки слабка, що зумисне скулюється, аби пристосуватися до захисної оболонки, то це стає процесом поступового самогубства, бо й душа її маліє. І Японія мусить мати тверду віру в моральний закон життя, щоб здати собі справу в тому, що західні нації йдуть цим шляхом самогубства, бо вони придушують свою людяність неймовірним тягарем організацій з тим, щоб утриматися при владі й тримати інших у рабстві.

Та ще небезпечнішим від імітування зовнішніх ознак Заходу було б для Японії засвоєння нею західного націоналізму як рушійної сили власного життя. Поступки політиці вже починають позначатися на її соціальних ідеалах. Уже можна бачити її гасло, запозичене в науки: «Вживання найпристосованішого», виведене великими літерами над брамою її сьогоденної історії, гасло, яке має означати: «Дбай про себе і ніколи не зважай на те, як це позначиться на інших»; це принцип сліпого, який вірить лише тому, що відчуває на дотик, бо ж не може бачити. Але видющі знають, що люди так тісно пов'язані між собою, що досить ударити іншого, як сам дістанеш удар на відповідь. Моральний закон, який є найбільшим людським відкриттям, являє собою усвідомлення тієї істини, що людина *стає тим справжнішою, чим більше вона впізнає себе в інших*. Ця Істина має не лише суб'єктивне значення, вона виявляється у всіх сферах нашого життя. І нації, що старанно культивують моральну сліпоту у вигляді культу патріотизму, скінчать своє існування наглою насильницькою смертю. У минулі віки на нас накочувалися навали чужинців, але вони ніколи не зачіпали глибини народної душі. Вони були лише наслідком шанобливості окремих осіб. Народ, не будучи відповідальний за ниці й жахливі наслідки вихваток цих авантюристів, здобував із того користь, набуваючи героїчних і гуманних якостей. Він розвивав у собі непохитну лояльність, беззастережну відданість обов'язкові честі, здатність до цілковитого самозречення і безстрашність перед лицем небезпеки та смерті. Тож ідеали в людських серцях не зазнавали відчутних змін залежно від політики королів чи генералів. Але тепер, за панування духу західного націоналізму, з дитинства цілий народ усілякими засобами виховується в дусі зневаги й амбітності — для цього продукується історична напівправа й неправда, інші народи постійно зображуються у викривленому світлі й щодо них прищеплюються неприязні почуття, ставляться пам'ятники подіям, які часто-густо дуті і які в інтересах людства годилося б якнайшвидше забути, і таким чином постійно створюються лиховісні загрози сусідам та іншим націям. Усе це отруює саме джерело людяності. Все це ганьбить ідеали, що є виквітом життя найбільших і найкращих представників роду людського. Страшний егоїзм перетворюється на єдину загальну релігію для всіх націй світу. Ми можемо прийняти все що завгодно з рук науки, окрім цього еліксиру морального вбивства. Ніколи й на хвилю не припускайте думки, що лихо, якого ви заподіяли іншим народам, не обернеться проти вас самих, чи що ворожість, яку ви висіваєте навколо хати, буде оборонним муром на всі прийдешні часи. Сповнювати душу цілого народу неприродним марнославним почуттям своєї вишості, привчати його пишатися своїм моральним невіглаством і нечесно набутим багатством, увічнювати приниження переможених націй, виставляючи здобуті на війні трофеї та використовуючи їх у школі для виховання в дитячих душах зневаги до інших — означає наслідувати Захід у тому, що є гнійною виразкою на його тілі, розростання якої свідчить про загострення хвороби, про те, що вона вражає життєві центри.

Наші сільськогосподарські харчові рослини, необхідні для нашого існування, є продуктами тисячорічної селекції та догляду. Але рослинність, якої немає потреби використовувати для підтримання нашого життя, не вимагає терпеливого догляду поколінь. Нелегко позбутися бур'янів, але дуже легко недбальством зірсувати культурні рослини і дати їм знову виродитись і здичавіти. Так само й культура, що вщасливила вашу землю (так інтимно пристосована до життя, така людяна), не лише в минулих сторіччях потребувала обробітку та просапування бур'янів — вона й досі потребує старанної праці та догляду. Все сучасне — наука й методи організації — може бути пересадженим, але те, що є суттю людини, має таку делікатну структуру, таке розгалужене і глибоке коріння, що воно гине, якщо його перенести на інший ґрунт. І тому мене непокоїть брутальний тиск західних політичних ідеалів на ваші власні. У політичній цивілізації держава — поняття абстрактне, що символізує взаємини між людьми. Оскільки вона коріниться не в почуттях, нею можна послу-

говуватися із загрозовою легкістю. Для вас вистачило півсторіччя, щоб опанувати цю машинерію; і серед вас є люди, в яких захоплення нею переживає їхню любов до живих ідеалів, що народилися з народженням вашої нації і виплекані вами протягом сторіч. Вони подібні до дитини, якій у захопленій грі уявляється, що іграшки їй любіші за власну матір.

Найбільша людська велич — несвідома. Ваша цивілізація, рушійною силою якої є узи людського споріднення, визріла у глибинах здорового життя, куди не сягає прискіпливий самоаналіз. Але суто політичні відносини самосвідомі, це вулканічний спалах агресивності. Він усупереч вашій волі прикував до себе вашу увагу. І тепер для вас настав час повністю усвідомити істину вашого життя, щоб вас не захопили зненацька. Минуле було для вас даром Божим, що ж до теперішності, то ви самі маєте зробити вибір.

Отже, ви маєте замислитися над таким питанням: «Чи правильно ми усвідомили цей світ і чи не ґрунтуємо ми наше ставлення до нього на ігноруванні людської природи? Чи має рацію західний інстинкт, коли Захід будує свій національний добробут за барикадами загальної недовіри до людства?»

Ви, напевне, помічали, що Захід завжди з певним острахом розглядав можливість піднесення котрогось зі східних народів. А все через те, що влада, з допомогою якої він панує, — недобра влада; допоки ця влада на його боці, він почувається в безпеці, тимчасом як решта світу перед ним тремтить. Заповітна мрія сучасної європейської цивілізації — одноосібно розпоряджатися диявольськими силами. Усі озброєння й дипломатія підпорядковуються лише цій меті. Але всі ці коштовні обряди заклинання злого духа ведуть через процвітанню до краю катастрофи. Усі ті фурії жаху, що їх Захід нацькував на світ Божий, повертаються, загрожуючи йому самому, і спонукають його готувати дедалі більші страхоття; це позбавляє його спокою, примушує забути про все інше, окрім небезпек, які він створив іншим і яких тепер має зазнати сам. Поклоняючись цьому дияволу політики, він складає у жертву наші країни. Він живиться убитими і жиріє від цього, допоки трупи ще не протухли — але з часом вони неминуче почнуть гнити і вбиті помстяться, поширюючи заразу й отруюючи життєві органи того, хто їх споживає. Японія вповні володіла своїм багатством людяності, гармонійним сполученням мужності й краси, глибиною самовладання і багатством самовиразу; проте західні нації не виявляли до неї поваги, аж доки вона не довела, що кровожерні пси сатани водяться не лише на псарнях Європи, а можуть бути приручені й у Японії і годуватися людськими злиднями та стражданнями. Вони визнають рівність Японії з ними, лише коли бачать, що вона також володіє ключем, яким може відкрити заставки пекельного вогню, щоб спалити цю прекрасну землю, і що вона на свій манір може виконувати диявольський танок грабежів, убивств і згвалтувань невинних під час всесвітнього нищення. Ми знаємо, що на ранніх щаблях формування моральності людина шанувала лише того бога, від якого чекала злих підступів. Але ж хіба це той ідеал людини, яким нам хотілося б пишатися? Якщо після сторіч цивілізації нації бояться одна одної, мов хижі звірі, що полюють уночі, якщо вони зачиняють двері своєї гостинності й об'єднуються лише з метою нападу або оборони, якщо вони ховають по норах свої торгові секрети, державні та військові таємниці, якщо вони загоджують лютих хортів одна одної, кидаючи їм м'ясо інших, яке їм не належить; якщо вони гнуть додолу пригноблені народи, що намагаються зіп'ястися на власні ноги, якщо вони правою рукою дарують слабшим народам релігію, а лівою оббирають їх — чи є в цьому щось варте наших заздросів? Чи маємо ми вклякати перед духом такого націоналізму, який сіє по цілому світу насіння страху, закланості, недовіри й водночас поширює цинічні дипломатичні казочки та елейні побрехеньки про своє покликання утверджувати мир, добру волю та вселюдське братерство? Чи можуть наші душі позбутися сумніву, коли ми поспішаємо на західний ринок, щоб придбати ці закордонні товари в обмін на нашу власну спадщину? Я свідомий труднощів, з якими дається самопізнання, знаю, що захмелена людина обурено заперечує своє сп'яніння; проте Захід уже й сам занепокоєний своїми проблемами і шукає їхнього розв'язання. Але ж він подібний до ненажери, якому бракує сили волі й самовладання, щоб приборкати свою нездержливість у їжі, й він тішить себе сміховинною надією, що йому пощастить позбутися жажливого розладу травлення з допомогою ліків. Європа не готова відмовитися від своєї нелюдяної політики з усіма пов'язаними з нею нищими людськими пристрастями; вона покладається лише на гнучкість системи, а не на зміну засад.

Ми запозичимо в Заходу його машини, але не серцем, а розумом. Ми випробуємо їх і спорудимо для них укриття, але не пустимо в наші домівки та храми. Є племена, що поклоняються офірним тваринам; ми можемо купувати у них м'ясо,

коли голодні, але їхнього культу забою тварин ми не запозичимо. Ми не повинні псувати душі наших дітей забобонним визнанням того, що бізнес — це бізнес, війна — це війна, а політика — це політика. Ми мусимо знати, що людські справи мають бути чимось більшим, ніж просто справами,— так само й війна та політика. Ви, японці, мали власну промисловість; з якою скрупульозною сумлінністю й щирістю йшла вона у парі, можна бачити з її виробів, з їхньої гармонійності й міцності, з ретельного відтворення подробиць і деталей, часом ледь помітних. Але припливна хвиля фальшування прокотилась вашою країною, ринучи з тієї частини світу, де бізнес є бізнес, а порядність розглядається лише як найліпша політика. Вам ніколи не було соромно дивитись на торгові реклами, що не лише обклеюють усе місто брехнею та перебільшеннями, а й засягають зелених піль, де селяни зайняті своєю чесною працею, і гірських вершин, що перші вітають чисте вранішнє світло? Справа нехитра — притупити нашу добросовісність і чуйність постійним тертям, коли фальш — в ім'я торгівлі, політики та патріотизму — гордовито крокує повсюди і будь-який протест проти його повсякчасного вторгнення в наше життя вважається сентиментальністю, не гідною справжнього мужчини.

Дійшло до того, що діти героїв, які не зреклися б свого слова і під загрозою смерті, не принизилися б до обдурювання інших заради мерзенного прибутку, які навіть у бою воліли б скорше зазнати поразки, аніж вдаватися до ганебних заходів,— тепер залюбки вдаються до брехні та підступів і не відчувають докорів сумління, набуваючи в такий спосіб життєвих переваг. І все це коїться під прикриттям чарівного слова «сучасне». Та якщо відверта корисливість сучасна, то краса одвічна; якщо нищий егоїзм сучасний, то людські ідеали винайдені не сьогодні. І ми мусимо знати напевне, що хоч би яким сучасним було вміння калічити людину заради методів та машин, йому ніколи не усталитись.

Але, намагаючись звільнити наші душі від зарозумілих зазіхань Європи і прагнути виборватися із грузьких пісків нашого самозасліплення, ми можемо впасти в інші крайнощі й засліпити себе цілковитою недовірою до Заходу. Розчарування в ілюзіях так само далеке від істини, як і раптове зачарування ними. Нам слід намагатися повернути собі той нормальний стан душі, коли ми можемо виразно розпізнати небезпеку, що загрожує нам, і водночас не бути несправедливими до джерела тієї небезпеки. У нас постійно живе природне бажання відплатити Європі її ж таки монетою, відповісти зневагою на зневагу, злом на зло. Але у цьому разі ми наслідували б одну з найгірших рис Європи — її поведіння з народами, яких вона взиває жовтими або червоношкірими, коричневими або чорними. Це той випадок, коли ми на Сході маємо визнати свою провину, визнати, що наші гріхи були не менш тяжкі, а може, ще й тяжчі, коли ми ображали людську гідність, поводячись із надзвичайною зневагою і жорстокістю з людьми, що належали до іншої віри, раси чи касты. Справді, лише тому, що ми боїмося власної слабості, яка поступається перед силою, ми намагаємося замінити її іншою слабкістю, яка заплющує очі на справжню славу Заходу. Лише коли ми по-справжньому пізнаємо Європу, велику і добру, ми зможемо дійово захиститися від Європи нищою і загребушою. Дуже легко помилитись у своїх судженнях, коли зустрічаєшся з людськими бідуваннями, і думки наскрізь просякають песимізмом, коли страждає душа. Але зневірися в людстві можна лише тоді, коли втрачається віра в істину, що надає людству сили, коли воно зазнає найнищівнішої поразки і з глибин руїни плекає нове життя. Ми мусимо визнати, що Захід має живу душу, яка веде невидиму боротьбу проти страхітливих організацій, під тягарем яких задихаються чоловіки, жінки та діти і механічні потреби яких ігнорують духовні закони, ігнорують душу, чия чутливість не погоджується на повну атрофію від небезпечної звички суворо обходитися з народами, які не викликають у Заходу природної симпатії. Захід ніколи не піднісся б до досягнутих ним висот, якби мав лише брутальну силу дикуна чи машини. Боже в його душі потерпає від ран, що їх завдали світові його руки. І з цього страждання його вищої природи плине святий бальзам, який загоїть усі рани. Час від часу він боровся сам із собою і зривав ланцюги, якими власноручно сковував безсилі кінцівки заради грошей; і якщо, приставивши меч до горла, примушував переможену ним велику націю випити отруту, то отямившись, відступався і виправлявся. Все це виказує приховані джерела людяності в місцях, які видаються мертвими і безплідними. Все це свідчить, що глибинна суть його природи зможе перетривати ці вияви жорстокого боягузтва; вона не в захланності, а у вшануванні безкорисливих ідеалів. Було б зовсім несправедливо щодо нас і щодо Європи сказати, що вона причарувала душу сучасного Сходу лише демонстрацією власної сили. Крізь гарматний дим і куряву базарів яскраво пробивається світло її моральної природи; вона принесла нам ідеал моральної свободи, підвалини якої лежать глибше, ніж суспільні умовності, її вплив охоплює весь світ.

Навіть попри свою відразу Схід інстинктивно відчув, що він має багато чого навчитися від Європи, і не лише стосовно сили та влади, а й стосовно її внутрішніх джерел, тобто душі та моральної сили людини. Європа навчила нас, що, крім обов'язків перед родиною і родом, є ще й вищі обов'язки громадського добра, навчила нас святості закону, який робить суспільство незалежним від примх особи, забезпечує йому безперервність поступу і гарантує справедливість усім людям, незалежно від їхнього стану. Та, що найголовніше, протягом віків страждань і звершень Європа високо несла перед нами, осяваючи наші душі, прапор свободи — свободи совісті, свободи думки і дії, свободи творчості в мистецтві та літературі. І саме через те, що Європа здобула нашу глибоку повагу, вона зробилась небезпечною для нас тими своїми сторонами, які відбивають її слабкість та фальш — небезпечною, немов отрута, що її підсипають у нашу найкращу їжу. У нас є єдине спасіння, на яке ми, здається, можемо розраховувати: ми можемо заклікати саму Європу собі у співники в нашому опорі її спокусам та її насильницьким загарбанням; бо ж вона сама завжди несла з собою свій еталон досконалості, яким тепер ми можемо вимірювати ступінь її падіння, її невдач, завдяки якому ми можемо покликати її до її ж таки суду і збудити в неї сором — знак гордого усвідомлення своєї шляхетності. Але ж ми боїмося, що отрута може виявитися сильнішою за їжу, і що міць сьогоднішньої Європи свідчить не про її здоров'я, а якраз про протилежне, про тимчасове порушення життєвої рівноваги. Ми боїмося, що зло набуває фатальної чарівливості, коли досягає колосальних розмірів — і хоча врешті-решт мусить утратити рівновагу через свої ненормальні розміри, шкода, якої воно завдасть ще до свого падіння, може бути непоправною.

Ось чому я закликаю вас виявити силу віри і ясність духу, щоб чітко усвідомити, що перехняблена колісниця сучасного поступу, стягнута залізними клямрами ефективності, колісниця, яка женеться на колесах шанобливості, не зможе довго триматися купи. Зіткнення неминучі; адже їй доведеться котитися рейками організованості, вона надто громіздка, щоб вільно обирати собі напрямок, і щойно вона зійде з рейок, як піде під укіс весь потяг. Настане день, коли він перетвориться на купу уламків і стане серйозною перешкодою для всесвітнього руху. Хіба ж ми не бачимо грізних ознак уже тепер? Хіба ж до нас не долинає голос, крізь гуркіт війни, зойки ненависті і лемент відчаю, крізь мішанину жахливого бруду, що нагромаджувався віками на ґрунті цього націоналізму, — голос, котрий волає до наших душ про те, що вежа національного самолюбства під прибраним ім'ям патріотизму, яка підносить аж до неба свій прапор зради, захитається і завалиться з тріском, розчавлена власною вагою, і прапор її впаде в порох, а сяйво погасне. Брати мої, коли червона заграва цієї пожежі, регочучи, сягне зірок, зберігайте свою віру в ці зірки, а не у вогонь руйнування. Бо коли пожежа виснажиться і відпалає, залишивши лиш попіл на згадку про себе, одвічне світло знову засяє на Сході — на Сході, де зійшло ранкове сонце людської історії. І як знати, чи не прийшов уже цей день і чи не зійшло вже сонце на щонайвіддаленішому обрії Азії? Тоді я вітаю, як мої попередники співці-ріші, цей схід сонця на Сході, якому випало знову осяяти цілий світ.

Я знаю, мій голос надто слабкий, щоб заглушити галас цього метушливого часу, і кожен вуличний хлопчисько може прикласти до мене епітета «непрактичний». Він пристане до мене і годі його буде скараскатися, всі поважні люди мене уникатимуть. Я знаю, на яку небезпеку з боку скорого на розправу натовпу наражається той, хто в наш час зве себе ідеалістом, у час, коли трони втратили свою велич, а пророки стали пережитком, коли базарний гамір пересилує всі інші голоси. І все ж, коли я одного дня стояв у передмісті Йокагами, яка виставила напоказ усілякі новожитності, й споглядав, як сонце повільно поринає у ваше південне море, коли я побачив супокійну й величну морську гладінь серед ваших порослих соснами гір, коли я побачив велику гору Фудзіяму, що вимальовувалась на золотому пружі, немов сам Бог, заповнений власною пишнотою, — музика вічності забриніла у вечірньому мовчанні, і я відчув, що і небо, і земля, і поезія сходу та заходу сонця на боці поетів та мрійників, а не на боці гендлярів, що брутально зневажають почуття, забувши про свою Божу суть; я відчув: людина знову згадає, що небо ніколи не втрачає зв'язку зі своєю землею і ніколи не віддасть її на вічну поталу хижим вовкам сучасності, що виють на місяць, вчуваючи запах людської крові.

III НАЦІОНАЛІЗМ В ІНДІЇ

Справжня проблема Індії не політична, а соціальна. Хоча це притаманне не лише Індії, а й усім країнам. Я не вірю у винятковість політичних змагань. На Заході політика домінувала над західними ідеалами, і ми на Сході намагаємося вас наслідувати. Нам слід було б пам'ятати, що в Європі, де з самого початку люди зберігали свою етнічну єдність і де природні ресурси були недостатніми для мешканців, цивілізація природно набула рис політичної і торгової агресивності. Бо, з одного боку, не було внутрішніх ускладнень, а з другого — доводилося мати справу з сусідами сильними і ненажерливими. Розв'язання проблем, породжених таким сусідством, було знайдено у досконалій організованості, невсипущій пильності та ворожості до інших. Колись європейці зорганізувались, щоб грабувати, а тепер зорганізуються, щоб експлуатувати весь світ.

Але з ранніх днів її історії перед Індією стояла особлива проблема — проблема рас. Кожна нація має усвідомлювати своє призначення, і ми в Індії маємо розуміти, як жалюгідно ми виглядаємо, коли вдаряємося в політику — просто через те, що ще не спромоглися виконати обов'язок, покладений на нас провидінням.

І тут, в Америці, вам також доводиться мати справу з цією проблемою расової єдності, яку ми намагалися розв'язати протягом багатьох років. Чимало людей у вашій країні запитують мене, що, власне, спричинилося до кастового поділу в Індії. Але коли до мене звертаються з цим запитанням, то зазвичай це робиться зі зверхнім виглядом. І я відчуваю бажання поставити те саме запитання нашим американським критикам, але у трохи зміненому вигляді: «Що ви вчинили з червоношкірими та неграми?» Ви ж не подолали у ставленні до них кастового підходу. Ви вдалися до насильницьких методів, щоб захистити себе від змішування з іншими племенами, але ж допоки ви не розв'яжете ваших власних проблем в Америці, ви не маєте права ставити це питання перед Індією.

Попри наші величезні труднощі, ми, індійці, все ж таки дечого досягли. Індія намагалася зробити так, щоб різні племена могли притертися одне до одного, спробувала визнати справжні відмінності між ними там, де вони є, і водночас віднайти основу для єдності. Цю основу віднайдено завдяки нашим святим, таким як Акбар, Кабір, Чайтанья та інші, які проповідують одного Бога для всіх племен Індії.

Знайшовши розв'язання наших проблем, ми допоможемо подолати й труднощі світові. Увесь світ тепер стає тим, чим була Індія. Завдяки науковим досягненням увесь світ стає однією країною. Надходить час, коли вам теж треба буде шукати не-політичної основи для єдності. Якщо Індія зможе запропонувати світові своє розв'язання, це піде на користь усьому людству. Є лише одна історія — історія людства. А всі національні історії — то не більш, як її розділи. І ми в Індії готові на жертви заради такої великої справи.

Кожному притаманне себелюбство. І якщо недобрі інстинкти штовхають людину на боротьбу з іншими, то за цим стоїть лише власна вигода. Але людина має також найвищі інстинкти співчуття і взаємодопомоги. Хто з людей позбавлений цієї найвищої моральної сили, а отже, неспроможний на товариську співпрацю з іншими, той мусить пропасти або деградувати. Вижили і створили цивілізацію лише ті народи, яким притаманний сильний дух співпраці. Отож ми бачимо, що з самого початку своєї історії людина вибирала між розбратом і спілкуванням, між служінням власному інтересові і спільним інтересам усіх.

У нашій ранній історії, коли географічні розміри кожної країни і можливості зв'язку були обмежені, ця проблема була порівняно дрібною. Людям було достатньо розвивати почуття єдності на терені їхнього відокремленого проживання. У ті дні близькі люди об'єднувались і ворогували з іншими. Проте саме цей моральний дух об'єднання був справжньою основою величі, й він стимулював їхні мистецтво,

науку та релігію. Затих ранніх часів найважливіше, з чим мусила рахуватися людина, було те, що члени якоїсь певної племінної групи мали триматися разом. Хто завдяки своїм природним здібностям по-справжньому усвідомив цю істину, той не залишився непоміченим в історії.

Найважливішим фактом нашого часу є те, що різноманітні людські племена зійшлися у щільніше коло. І знову перед нами дві альтернативи. Питання в тому, чи різні групи народів і надалі ворогуватимуть між собою, а чи буде знайдено основу для замирення та взаємодопомоги; чи буде постійне суперництво, а чи настає співпраця.

Я не вагаючись кажу, що особи, обдаровані талантом моральної сили любові та баченням духовної єдності, які майже не почувають ворожості до чужих і наділені співчутливим розумінням, що дає змогу поставити себе на місце іншого,— найбільше підійдуть, щоб посісти місце у прийдешніх часах, а хто повсякчас розвиває свій інстинкт боротьби та непримиренності до чужинців, той буде усунений. Ось проблема, що постає перед нами, і ми маємо розв'язати її з допомогою якостей нашої найвищої натури і так довести свою людяність. Гігантські організації для гноблення інших і вбезпечення себе від їхніх ударів, для нагромадження грошей шляхом витіснення — нам не допоможуть. Навпаки, їхній нищівний тягар, їхня страхітливо велика вартість і мертвотний вплив на все людське й живе стануть серйозною перешкодою нашій волі у ширшому житті вищої цивілізації.

Протягом еволюції Нації поширенню моральної культури братерства перешкоджали межі, які на той час були реальністю. А тепер вони перетворились на уявні лінії, що тримаються лише за традицією і не виглядають справжніми перепонами. Отже настав час, коли моральна природа людини повинна цілком серйозно зважити на цю серйозну обставину або ж пропасти. Така зміна в докільлі відразу ж розпалила ниці людські пристрасті — захланність і запеклу ворожнечу. Якщо так триватиме не знати скільки, то гонка озброєнь досягне неймовірного безглуздя, машини та склади огорнуть прекрасну землю брудом, димом і потворністю, а завершиться все це лихоманкою самогубства. Ось чому людина повинна скористатися з усієї сили своєї любові та ясності бачення, щоб досягти нової великої моральної угоди, яка охоплювала б увесь людський світ, а не лише групи національностей. У наш час кожній особі адресується заклик підготувати себе та своє оточення до приходу нової доби, коли людина віднайде свою душу в духовній єдності з усіма людьми.

Якщо Захід узагалі виблудить із цього підгірного бескеття і досягне духовних верховин людяності, то, гадається мені, Америці випала спеціальна місія у здійсненні цієї надії Бога та людини. Від вашої країни багато чого сподіваються, бажають, щоб вона була не тим, чим вона є. Європа вже виробила свої витончені духовні звички. Але Америка досі ще не сказала свого останнього слова. Я розумію, як мало Америка облутана традиціями минулого, і віддаю належне експериментаторству як ознаці її молодості. Підвалини її слави скорше в майбутньому, ніж у минулому; і хто наділений даром провидіння, той зможе полюбити Америку майбутнього.

Америка покликана виправдати західну цивілізацію перед Сходом. Європа втратила віру в людяність, стала хворобливо підозріливою. Америка, навпаки, не потерпає ні від песимізму, ні від хворобливості. Весь народ у вас знає, що є такі речі, як добре, краще і найкраще; і це знання є вашою рушійною силою. Є звичаї, не просто собі пасивні, а войовничо зухвалі. Вони схожі не на звичайні перешкоди, а на загорожі з жалкої кропиви. Європа довгі роки вирощувала такі звичаєві загорожі круг себе, аж поки вони не оточили її звідусіль, густі, міцні й високі. Пиха з приводу її традицій глибоко закоренилась у її серці. Я не хочу сказати, що це почуття безпідставне. Але гордощі в будь-якій формі врешті-решт сприяють сліпоті. Як і всі інші штучні збудники, спочатку вони активізують свідомість, а потім із збільшенням дози затемнюють її і викликають невинувдану ейфорію. Поступово Європа зашкарубла у своїх гордошах, у всіх своїх внутрішніх і зовнішніх традиціях та звичаях. Вона не лише не годна забути, що належить до Заходу, а й використовує кожен нагоду, щоб ткнути інших носом у цей факт і принизити їх. Ось чому вона неспроможна передати Сходові те, що є в ній найкращого, і належно засвоїти мудрість, нагромаджену Сходом упродовж сторіч.

В Америці національні звичаї і традиції не встигли ще облутати ваші серця своїм цупким корінням. Ви постійно відчуваєте невинувданість свого становища і нарікаєте на нього, коли порівнюєте свою кочову непосидючість з усталеними традиціями Європи,— Європи, яка вміє у найвинувданішому світі виставити картину своєї величі, бо може сперти її на підмурок минулого. Але в теперішній перехідний період, коли нова ера цивілізації посилає свій суремний заклик усім народам світу

через усю незорність майбуття, саме ця ваша свобода вірубності дасть вам змогу скористатися з запрошення і досягти мети, до якої була вирушила Європа, але заблукала на півдорозі. Її завела на манівці її пиха від свідомості своєї потуги та жадоба привласнення.

Не лише ваша свобода від звичаїв, що живе в душі кожної людини, а й свобода вашої історії від заплутаності у всіх темних ділах сприяє вам у вашому покликанні нести прапор цивілізації майбутнього. У всіх націй Європи є свої жертви в інших частинах світу. Це вбиває не лише їхнє моральне почуття, а й інтелектуальні симпатії, такі необхідні для порозуміння між расами, не схожими між собою. Англійці ніколи не зможуть по-справжньому зрозуміти Індію, бо їхні погляди не безкорисливі щодо цієї країни. Якщо порівняти Англію з Німеччиною чи Францією, то можна побачити, що вона дала найменше вчених, які досліджували індійську літературу та філософію бодай з якоюсь мірою проникнення й старанності. Таке байдуже і зневажливе ставлення природне там, де стосунки ненормальні, побудовані на національному егоїзмі й пихатості. Проте ваша історія позбавлена корисливих інтересів, і саме через те ви спромоглися допомогти Японії в опануванні науки західної цивілізації, саме через те Китай може дивитися на вас із найбільшою довірою в пору найсерйознішої загрози для себе. По суті ви несете на собі відповідальність за велике майбутнє, бо вас не зачепила ненаситна скнарість минулого. Ось чому з-поміж усіх країн світу лише Америка мусила б мати найповніше уявлення про своє майбутнє, її поглядів ніщо не повинно заважати, а її віра в людство має відзначатися молодечою жагою.

Можна проводити певні паралелі між Америкою та Індією, їхня подібність — у злютовуванні в одне ціле різних племен.

У нашій країні ми намагались знайти щось спільне для всіх етносів, що довело б їхню справжню єдність. Жодна нація, яка пошукує лише за політичними або торговими основами такої єдності, не зможе вважати таке розв'язання за достатнє. Люди думки та сили відкривають цю духовну єдність, збагнуть її і будуть її сповідувати.

Індія ніколи не мала справжнього почуття націоналізму. Хоча з самого дитинства мене навчали, що ідолопоклонство Нації чи не ліпше за поклоніння Богові та людяності, гадаю, що я переріс цю науку, і переконаний, що мої співвітчизники справді збудують свою Індію, відкидаючи настанови тих, хто втовкмачує їм, буцімто країна вища за ідеали людяності.

У наш час освічений індієць намагається взяти з історії щось протилежне тому, що бачили в ній наші предки. По суті, Схід прагне всотати в себе історію, яка не є наслідком його життя. Наприклад, Японія вважає, що вона міцнішає завдяки засвоєнню західних методів, але якщо вичерпається те, що перейшло їй у спадок, у неї залишиться лише позичена зброя цивілізації. Вона не розвиватиметься зсередини.

У Європи є минуле. Тож міць Європи в її історії. Нам в Індії треба визнати, що ми не можемо позичати в інших народів їхню історію і що коли ми душімо своє, ми dokonуємо самогубства. Якщо ви позичаєте речі, не властиві вашому життю, вони йому лише перешкоджатимуть.

Ось чому я певен, що Індію не доведе до добра змагання з західною цивілізацією на терені цієї останньої. Але нам ще й як воздасться, коли ми, попри всі образи, яких зазнали, будемо йти за власним призначенням.

Є наука, яка збагачує нас відомостями або ж тренує наш розум. Вона нескладна, тож її можна опанувати і скористатися нею для власного добра. Але є й інша, яка справляє глибинний вплив на саму нашу суть і змінює керунок нашого життя. Перше ніж згодитись на неї і заплатити за неї ціною успадкованих нами власних вартостей, ми повинні зупинитись і добре подумати. У людській історії трапляються періоди феєрверків, які засліплюють нас своєю силою та грою світла. Ці феєрверки ніби насміхаються не лише з наших скромних домашніх світильників, але й з вічних небесних світил. Але хай ця зухвалість не спонукає нас відмовлятися від наших світильників. Будемо терпляче зносити наші сьогоднішні образи і проймаються думкою, що ці феєрверки блискучі, але минуші через надзвичайну свою вибуховість, яка є причиною як їхньої потужності, так і виснаження. Кількість витраченої ними енергії та речовини фатально переважає їхні здобутки та осягнення.

Хай там що, але наші ідеали розвивались упродовж нашої власної історії і навіть при бажанні ми могли б зробити з них хіба лиш блаженський феєрверк, бо їхня субстанція відмінна від вашої, так само як і їхнє моральне призначення. Якби ми плекали мрію оплатити всім, що в нас є, утвердження політичної національності, це було б такою самою нісенітницею, як коли б Швейцарія забажала віддати в заклад

саме своє існування заради амбітної мети побудувати собі флот, здатний успішно змагатися з англійським. Ми помиляємося, гадаючи, ніби шлях до людської величі лише один — той, що так болісно дається взнаки останнім часом, коли розкрилася вся глибина його несамовитості.

Ми повинні усвідомлювати, що перед нами майбутнє і що воно чекає багатих на моральні ідеали, а не просто на речі. Привілеєм людини є праця заради плодів, які не перебувають у межах безпосередньої досяжності, упорядкування свого життя не через рабське схиляння перед зразками якихось сьогоденних успіхів чи навіть власної мудрої минувшини, завжди обмеженої у своїх змаганнях, а через узгодження його з безмежним майбуттям, яке криє у своєму серці ідеали — відзеркалення наших найбільших сподівань.

У тому, що Захід загостив до Індії, мусимо визнати волю провидіння. Але хтось іще мусить показати Заходові Схід і переконати Захід у тому, що Схід ще має зробити свій внесок у поступ цивілізації. Індія не є жебрачкою під вікнами Заходу. Навіть коли б Захід і думав, що вона нею є, я не стою на тому, щоб відкидати західну цивілізацію і самоізолюватись у нашій незалежності. Живімо у ширій співдружності. Якщо провидіння воліє, щоб Англія була зряддям такого спілкування, такої широкій співдружності, я ладен пристати на це з усією смиренністю. Маю глибоку віру в людську природу і гадаю, що Захід знайде своє справжнє покликання. Про західну цивілізацію я говорю з прикрістю, коли бачу, що вона зраджує довіру до себе і викривлює свою мету. Захід не повинен обертатися у прокляття світу, використовуючи свою силу в егоїстичних цілях, ні! — навчаючи несвідомого і допомагаючи слабкому, він має уникнути найбільшої небезпеки, яку накликає на себе сильний, своїм примусом розпалюючи у слабого бажання зміцнити настільки, щоб можна було чинити опір його зазіханням. Не повинен Захід також вбачати у своєму матеріалізмі остаточну мету, а має усвідомлювати, що робить добро, коли звільняє дух від тиранії матеріального.

Я не проти якоїсь нації зосібна, але я проти загальної ідеї всенационального. Що таке Нація?

Це якість усього народу як зорганізованої сили. Ця організація постійно підтримує домагання всього народу зробитися сильним і продуктивним. Але ця невпинна гонитва за силою та продуктивністю виснажує людську енергію і відвертає її від найвищого покликання людини, коли вона виявляє себе жертвною і творчою натурою. Тож людська сила жертвності ухиляється від своєї кінцевої мети заради підтримання цієї механічної зорганізованості. Проте це дає людині відчуття всі солодощі моральної екзальтації, через що вона стає особливо небезпечною для людяності. Вона чується звільненою від голосу сумління, коли може перекласти свою відповідальність на машину — витвір її розуму, а не її повноцінної моральної особистості. Завдяки цьому винаходиві волелюбний народ утримує більшу частину світу в рабстві з приємним почуттям гордості за виконаний обов'язок; справедливі від природи люди можуть бути краще несправедливими у своїх вчинках і помислах, вважаючи, що вони допомагають робити лад у світі; чесні люди, прагнучи до самозвеличення, можуть у сліпоті своїй позбавляти інших людських прав та ще й принижувати потерпілих, кажучи, що ті, мовляв, на краще поведження і не заслуговують. У нашому повсякденному житті ми бачимо, що навіть малі організації підприємців та професіоналів призводять до огрубіння почуттів у людей, незлих від природи, і ми можемо легко собі уявити, до якого морального спустошення допроваджують вони у світі, де цілі народи зятято зорганізуються задля здобуття багатства і сили.

Націоналізм становить величезну загрозу. Саме він упродовж років був призвідцею всіх лих у Індії. І мірою того, як панувала і правила нами одна нація, яка дотримується суто політичних поглядів, усупереч нашому спадковому минулому, ми намагалися розвинути в собі віру в наше евентуальне політичне покликання. В Індії є різні партії, з різними ідеалами. Декотрі виборюють політичну незалежність. Інші вважають, що час для цього ще не настав, і все ще гадають, що Індія повинна користуватися правами англійської колонії. Вони прагнуть якомога більшої автономії.

На початках історії політичних заворушень в Індії не було такого суперництва між партіями, як у наш час. Тоді була партія, відома як Індійський конгрес; вона не мала реальної програми. Партія зверталася до влади лише з кількома скаргами, щоб та розглянула їх і вжила відповідних заходів. Вона прагла ширшого представництва в Раді (Council House) і більшої свободи в муніципальному врядуванні. Домагались якогось дріб'язку, не мавши конструктивних ідеалів. І тому її діяльність мене не захоплювала. Я був певен, що Індія найбільше потребувала конструктив-

ної роботи, яка б впливала зсередини її самої. У цій роботі ми мусили наразити себе на всі небезпеки і спевнити належний нам обов'язок, хоча б ми й зазнали утисків та переслідувань; мусили домагатися моральної перемоги шокроку, навіть у наших поразках та стражданнях. Ми мусили показати тим, хто над нами, що маємо в собі міць та моральну силу, силу терпіти за правду. Коли ж нам нічого буде показати, залишиться лише жебрати. Було б негаразд, якби дарунки долі, яких ми прагнемо, відразу впали на нас, і я не раз казав і кажу своїм співвітчизникам, щоб ті готувались до творчої роботи, яка виявляє наш дух жертвовності, а не до того, щоб жебрати.

Партія, проте, втратила свій вплив, бо народ невдовзі збагнув, наскільки марною була її непослідовна політика. Партія розкололась, і тут об'явилися екстремісти, які проповідували незалежність і відкинули політику випрошування — найлегший спосіб звільнити розум від відповідальності перед власною країною. Їхні ідеали ґрунтувались на західній історії. Вони не переймалися особливими проблемами Індії. Вони не визнавали того самоочевидного факту, що в нашій суспільній структурі були такі чинники, які унеможливлювали для індійців копіювання чужоземців. Що б ми робили, якби з якихось причин Англія залишила нас? Ми стали б просто жертвою інших націй. І надалі залишалися б ті самі недоліки суспільного життя. Над чим нам в Індії слід замислитися, то це над тим, як позбутися громадських звичаїв та ідеалів, що спричинилися до браку самоповаги і повної залежності від тих, хто нагорі, — тобто до такого стану речей, який був цілковито зумовлений пануванням в Індії кастової системи та ще сліпою і ледачою звичкою покладатися на авторитет традиції, що стало в наш час нестерпним анахронізмом.

Я знову привертаю вашу увагу до труднощів, з якими довелось зіткнутись Індії, та до її намагань подолати їх. Її проблема — це в мініатюрі проблема всього світу. Індія надто розлога і надто різноманітна за національним складом населення. Індія — це багато країн, сконденсованих в одному географічному утворенні. Це повна протилежність тому, що по суті становить собою Європа, — єдина країна, розчленована на кілька держав. Відповідно у своїй культурі та розвитку Європа мала переваги, що їх дає міць багатьох і міць одного. Індія ж навпаки, фактично будучи багатоликою, але збігом обставин зведена до чогось одного, весь час потерпала від розрізненості, від слабкості своєї єдності. Справжня єдність подібна до круглої кулі — вона котиться, легко несучи свій тягар, але розмаїття — це річ кутаста, треба докласти зусиль, щоб її тягти і попихати. На виправдання Індії слід сказати, що ця різношерстість — не її власний витвір; вона мусила рахуватися з нею як із реальним фактом з самого початку своєї історії. В Америці й Австралії Європа спростила своє завдання, майже до ноги винищивши тубільне населення. Навіть у теперішні часи цей дух нищення дається взнаки у негостинному хрюсканні дверима перед носом у чужинців — вдаються до цього ті, хто сам був чужинцем на землях, які тепер посідає. Але Індія з самого початку толерувала племінні відмінності, цей дух толерантності притаманний їй протягом усієї історії.

Її кастова система є виплодом цього духу толерантності. Бо Індія весь час експериментувала з виробленням громадської єдності, яка дозволяла б різноманітним народам триматися вкупі, насолоджуючись свободою збереження своїх відмінностей. Зв'язки були якомога послаблені, хоч і не більше, ніж дозволяли обставини. Це породило щось на зразок Сполучених Штатів соціальної федерації, відомих під загальною назвою Індуїзму.

Індія відчула, що таке розмаїття народів має і мусить бути, хоч би чим це могло обернутись, і що нікому й ніколи не поталанить увібгати природу у вузькі рамки власних розрахунків, не заплативши за це колись дорогою ціною. Тут Індія мала рацію, але вона не збагнула того, що відмінності між людьми не схожі на фізичні, завжди непорушні межі гірських розламів — вони міняються з плином життя, змінюючи і свій напрямок, і форму, і розміри. Отож у своїх кастових приписах Індія визнавала відмінності, але відкидала їхню мінливість, яка є законом життя. Прагнучи запобігти суперництву, вона спорудила розмежувальні непорушні мури, даючи змогу численним етносам користуватися перевагами миру та порядку, але позбавляючи їх позитивних можливостей зростання та руху. Вона визнала природу там, де та творить відмінності, але зігнорувала її там, де та послуговується цим розмаїттям у своїй грі нескінченних видозмін та сполучень. Вона гідно трактувала життя у його розмаїтті, але йшла супроти життєвої правди там, де життя виявляло себе в русі. І тому життя полишило її соціальну систему, і тепер Індія з усіма церемоніями сповідує натомість ідею величної клітки з незліченними переділками, створеною нею самою.

Те саме було й тоді, коли вона намагалася запобігти зіткненню ділових інте-

ресів. Вона закріпила за різними кастами різні професії. Це погамувало нескінченні задрощі та ненависть, пов'язані з конкуренцією, — конкуренцією, що надихає на жорстокість і насичує все довкола брехнею та шахрайством. І тут також Індія зробила найперший наголос на законі спадковості, зігнорувавши закон видозмінювання, і в такий спосіб поступово звела мистецтво до ремесла, а геніальність до вправності.

Західні спостерігачі не завважають, проте, що кастова система поклала на Індію шонайсерйознішу відповідальність за таке розв'язання міжнаціональних взаємин, яке дозволило б уникнути шонайменших чвар і водночас дати кожному угрупованню свободу в межах цієї системи. Слід визнати, що Індія не досягла тут повного успіху. Але ви мусите також погодитися з тим, що Захід, перебуваючи у кращому становищі щодо етнічної однорідності, ніколи не приділяв уваги цій проблемі, а коли йому доводилося стикатися з нею, обирав найлегший шлях, цілковито її ігноруючи. Звідси й бере початок його антиазійська агітація за позбавлення чужоземців права чесно заробляти собі на прожиття на цих берегах. У більшості своїх колоній ви приймаєте чужинців, якщо вони згоджуються на упосліджену працю лісоруба чи водноноса. Ви або зачиняєте двері перед носом у чужоземців, або ж заковуєте їх у кайдани рабства. Оце і є ваше розв'язання проблеми міжетнічного конфлікту. Хоч би які були переваги такого підходу, вам слід визнати, що його підказують не високі засади цивілізації, а ниці почуття жадібності й ненависті. Ви кажете, що така людська природа — Індія також вважала, що знається на людській природі, коли суворо розмежовувала етнічні відмінності непохитними бар'єрами соціальної градації. Але ми на власному гіркому досвіді пересвідчилися, що людська природа не така, як здається на погляд, а така, як є насправді, тобто зводиться до нескінченності можливостей. І якщо ми в нашому засліпленні ображаємо людяність, коли та являється нам у злиденній подобі, то вона скидає з себе машкару, щоб ми побачили, що зневажаємо Бога. Упослідження, яке ми накидаємо іншим через нашу пиху та захланність, упосліджує нашу людяність — і це найстрашніше покарання, бо ми помічаємо його запізно.

Не лише у стосунках із чужинцями, але й у взаєминах із різними прошарками вашого власного суспільства вам щастить досягти гармонійного стану замирення. Духові суперництва й змагання дається повна свобода в його нерозважних діяннях. А що його породжує жадоба багатства та влади, то на нього неминуче чекає гвалтівна смерть. В Індії товарне виробництво підпорядковувалося законові суспільного регулювання. Його засадою була співпраця, яка передбачала досконале задоволення суспільних потреб. Проте на Заході ним керує змагальний дух, мета якого — особисте збагачення. Але ж особисте подібне до геометричної лінії — сама довжина без ширини. У ньому немає глибини, щоб наповнитися чимось тривким. Тож його жадоба й зиски ніколи не мають кінця. У невпинному процесі свого зростання особисте може перетнути інші лінії, сплестися з ними, але йому завжди бракуватиме досконалої повноти в силу його куючої відрубності.

У всіх своїх фізичних прагненнях ми наражаємося на межу. Ми знаємо, що, переступаючи цю межу, ми переступаємо рамки корисного для здоров'я. Та невже у цієї жадоби багатства і влади немає жодних меж, окрім тієї, за якою вже починається царство смерті?

Хіба не марнують західні народи у цих національних вертепах матеріалізму більшу частину своєї життєвої енергії, продукуючи речі й занедбуючи творення ідеалів? І хіба може цивілізація занедбати закон морального здоров'я і без кінця роздиматися від споживання матеріальних речей?

Людина у своїх громадських змаганнях природно прагне керувати своїми бажаннями, підпорядковуючи їх найвищому призначенню своєї природи. Проте у світі економіки в наших бажань немає інших обмежень, окрім попиту та пропозиції, які можна штучно підживлювати, даючи індивідам можливості жирувати на нескінченному бенкеті надмірності. В Індії наші соціальні інстинкти накладають обмеження на наші прагнення, — можливо, аж надто їх пригнічуючи, — але на Заході дух економічної зорганізованості, позбавленої моральних змагань, підбурює людей до вічної гонитви за багатством. Та невже ж цьому не буде краю?

Ідеали, що воліють набути вигляду громадських інституцій, мають перед собою дві мети. Одна з них — регулювання наших почуттів та прагнень для гармонійного розвитку людини, друга — подання їй допомоги у розвитку некорисливої любові до свого ближнього. Тому-то суспільство є виразником цих моральних і духовних аспірацій людини, які належать до її найвищої природи.

Наша їжа — творча, бо з неї будується наше тіло; чого не можна сказати про вино, яке лишень збуджує. Наші громадські ідеали творять людський світ, але коли наш

розум відвертається від них під впливом жадоби влади, тоді, впадши у стан інтоксикації, ми живемо в ненормальному світі, коли наша міць не є нашим здоров'ям, а наша свобода — нашою волею. Отож політична свобода не несе нам свободи, коли не вільний наш розум. Автомобіль не створює свободи руху, бо він лише машина. Коли я сам вільний, я можу скористатися автомобілем для власної свободи.

У наш час ми не повинні забувати ні на хвилинку, що люди, які здобули для себе політичну свободу, не конче вільні, просто вони сильні. Їхні неприборкані жагучі почуття покликають до життя величезні організації рабства під личиною волі. Хто зробив своєю найвищою метою нагромадження грошей, той несвідомо продав своє життя й душу тим багатіям чи тим організаціям, що уособлюють гроші. Хто кохається в політичній владі й марить про поширення свого владарювання на чужі народності, той поволі поступається власною свободою та людяністю організаціям, потрібним для утримання в рабстві інших народів. У так званих вільних країнах більшість народу не вільна, меншість провадить їх до мети, про яку вони й гадки не мають. Таке стається лише тому, що люди не мають моральну й духовну волю за мету. Вони кидаються у шалений вир своїх пристрастей, аж голова їм іде обертом від самої швидкості цього коловоротного руху, що вони його мають за волю. Але лиха доля підстерігає, щоб заволодіти ними з невідворотністю смерті, бо ж людська правда — у моральній істині, а визволення людини — в духовному житті.

На загальну думку більшості сучасних націоналістів, нині в Індії настав час утілити в життя всю повноту наших громадських і духовних ідеалів: завдання побудови суспільства уже виконано, і тепер нам вільно зосередитись на політичному напрямку. Нам ніколи й на думку не спаде вбачати у нашій соціальній нерівності причину нашої теперішньої безпорадності, бо ми засадничо прийняли як кредо нашого націоналізму переконання в тому, що наші пращури удосконалили наш громадський лад на всі прийдешні часи, мавши надлюдський дар охоплювати зором усю вічність і надприродну здібність робити незліченні прогнози на майбутнє. І тому в усіх наших бідах та негараздах ми звинувачуємо історичні несподіванки, що спадають на нас іззовні. Ось чому ми вважаємо за своє завдання створення політичної примари волі на грузькому піску соціального рабства. Насправді ми намагаємося загатити бистрину автентичного потоку нашої історії і запозичити міць з історичного досвіду інших народів.

Хто з нас в Індії потрапив під вплив ілюзії, що нібито звичайна політична свобода зробить нас вільними, той засвоїв від Заходу цю науку, немов святу істину, і втратив віру в гуманність. Нам слід пам'ятати, що будь-яка слабкість, яку ми плекаємо в нашому суспільстві, стане джерелом небезпеки у політичних справах. Та сама інертність, яка призводить нас до ідолопоклонства мертвим формам у громадських інституціях, створить у нашій політиці темниці з незрушними мурами. Дефіцит співчуття, який дозволяє нам накидати значній частині суспільства важке ярмо підлеглості, утвердиться в нашій політиці у вигляді тиранії несправедливості.

Коли наші націоналісти розводяться про ідеали, вони забувають, що націоналізмові бракує підвалин. Люди, що поділяють його ідеали, найбільші консерватори у соціальному бутті. Так, наприклад, націоналісти кажуть: погляньте на Швейцарію — незважаючи на етнічні відмінності, народи там злигувалися в націю. Але ж не забуваймо, що у Швейцарії етнічні групи можуть спілкуватися, укладати міжетнічні шлюби, бо вони одного кореня. В Індії ж нема загального права за народженням. І коли ми говоримо про західні нації, то забуваємо, що там народності не відчувають тієї відрази одна до одної, яка спостерігається в Індії у взаєминах між різними кастами. Чи знайдемо ми бодай один приклад у всьому світі, коли люди, яким не вільно плодити дітей зі змішаною кров'ю, проливали б свою кров один за одного не інакше, як із примусу чи як найманці? І чи можемо ми взагалі сподіватися, що моральні бар'єри, які заважають етнічному змішуванню, не стануть перешкодою на шляху до нашої політичної єдності?

Поза тим, ми маємо беззастережно визнати, що наші суспільні забобони та приписи ще й досі такі деспотичні, що роблять із людей боягузів. Якщо хтось каже мені, що має погляди, суперечні усталеним, але не може керуватися ними, бо не хоче наражатися на громадський остракізм, я вибачу йому те, що він живе неправедним життям, щоб узагалі якось жити.

Соціальні, звичні для нашого розуму уявлення, які змушують нас робити життя наших ближніх нестерпним, якщо ті відрізняються від нас бодай у таких речах, як вибір їжі, напевно будуть перенесені до нашої політичної організації і призведуть до створення сил примусу — руйначів будь-яких розумних відмінностей, які є ознакою життя. Будь-який деспотизм лише призведе до неминучої брехні та ли-

це мірства у нашому житті. Невже сама згадка про свободу така важлива, що заради неї ми схочемо офірувати нашою моральною свободою?

Невідповідність наших звичаїв виявляється не зразу, якщо ми перебуваємо у розквіті нашої молодечої сили. Але вона поступово зуживе цю силу, і коли настає період занепаду, нам доведеться підбити підсумки й оплатити рахунок, що допровадить нас до банкрутства. На Заході ви ще здатні високо нести голову, хоча ваша людська природа постійно потерпає від надміру зорганізованої сили. За ліпших часів своєї юності Індія також здужала взяти на себе зайвий тягар своєї суспільної зорганізованості, зашкарублює у своїй суворій досконалості, але це виявиться згубним для неї і поступово призведе до паралічу всієї її живої істоти. Звідси й нечутливість представників освіченої індійської громади до соціальних потреб Індії. Саму застиглість наших громадських інституцій вони сприймають як ознаку досконалості, — а що почуття болю вмерло у членах нашого суспільного організму, то вони дурять себе, гадаючи, ніби він не потребує догляду. Вони вважають, що вся їхня діяльність має скеровуватися в політичну сферу. Так людина, чії ноги скарлючені й непридатні для ходи, тишить себе думкою, що вони знерухоміли, бо досягли досконалості; і все лихо тільки в тому, що милиці закороткі.

Оце і все, що можна сказати про соціальне та політичне відновлення Індії. А тепер перейдімо до її промисловості. Мене часто запитують, чи спостерігалось в Індії якесь промислове поживання у період після запровадження британського правління. Варто нагадати, що на початках британського панування в Індії нашу промисловість було придушено, і відтоді ми не отримали жодної справжньої допомоги у формі заохочення, що дала б нам змогу витривати у зіткненні з жадливою всесвітньою торговою корпорацією. Державні нації розпорядились, щоб ми залишилися суто сільською народністю, навіть заборонили нам на всі прийдешні часи застосовувати зброю. У такий спосіб Індію перетворюють на готовий для споживання пиріг, який коли завгодно може проковтнути будь-яка нація, що має бодай зародкову подобу шелепів.

Через те в Індії було дуже мало можливостей для розвитку своєї самобутньої промисловості. Я особисто не вірю в зашкарублі установи нашого часу. Їхня потворність свідчить про те, що вони не гармоніюють зі світобудовою. Могутні сили природи виявляють свою суть не в потворності, а в красі. Краса — це той підпис, що його творець ставить на своїх творіннях, коли він ними задоволений. Всі твори, що зухвало нехтують закони досконалості й безсоромно виставляють напоказ свою недолугість, несуть на собі тягар постійного Господнього невдоволення. Допоки ваше гендлярство позбавлене величі шляхетності, воно не істинне. Краса та її рідна посестра Істина потребують дозвілля і самоконтролю в ході свого розвитку. Але жадоба привласнення не знає ні часових, ні інших обмежень у своїй зажерливості. Єдина її мета — виробляти і споживати. Не має вона співчуття ні до природної краси, ні до живих людських істот. Безжально, без щонайменшого вагання готова вона нищити красу та життя, обертаючи їх у гроші. Саме через цю відразливу брутальність гендлярства його заставовано зневагою за наших давніших часів, коли людина мала дозвілля для щасливого споглядання досконалого в людській природі. За тих часів люди справедливо соромилися голого інстинкту нагромадження. Але в теперішню добу науки гроші, завдяки несамовитому зростанню збитих сум, посіли царський трон. І коли з височини купи нагромаджених речей вони ображають найвищі людські прагнення, витісняючи з довкілля красу та шляхетні почуття, ми їм скоряємося. Бо в нікчемності своїй ми взяли від них у руку хабаря, і наша уява простерлася ниць перед огромом їхньої плоти.

Але саме оця зашкарублість і безмежна складність усієї озії є непомильною ознакою її приреченості. Досвідчений плавець не марнуватиме сили своїх м'язів, хизуючись різкими рухами, а використовуватиме її майже непомітно для ока, і рухи його виглядатимуть напрочуд граційними та спокійними. Справжня відмінність людини від звіра у внутрішній, невидимій ззовні силі й чесноті. Але ж сучасна гендлярська людська цивілізація не лише поглинає багато часу та простору, але й нищить час та простір. Рух її агресивний — галас нестерпучий. Вона криє в собі власне прокляття, бо втоптує в багно людяність, на якій стоїть. Вона зятято продукує гроші коштом щастя. Людина зводить себе нанівець, щоб дати якнайбільше місця своїм організаціям. Вона соромиться своїх людських почувань, бо ті заважають її машинам.

У нашій міфології є легенда про те, що людина, якій треба пройти крізь випробування, щоб досягти безсмертя, має подолати спокуси, наслані Індрую, володарем безсмертних. Якщо вона їм не опреться, то все пропало. Протягом сторіч Захід прагне досягти безсмертя. Індра наслав на нього випробування. Піддав спокусі надмірного багатства. І Захід спокусився, і вся цивілізація його людяності заблукала в хащах машинерії.

Ця комерціалізація з усім дикунством її потворних атрибутів є жахливою для всього людства, бо ідеал сили ставить над ідеалом досконалості. Вона запроваджує культ себелюбства у всій його відвертій безсоромності. Наші нерви тендітніші за наші м'язи. Найдорожчі нам речі безпорадні, як діти, коли ми полишаємо їх без турботливого піклування, якого вимагає сама їхня цінність. Отож коли бездушна брутальність сили навіжено пре битим шляхом людства, вона своєю масою змітає ідеали, що ми їх плекали сторіччями із жертівністю мучеництва.

Спокуси, згубні для сильного, ще згубніші для слабкого. Хоча вони й наслані володарем безсмертних, я не захочую їх у нашому індійському бутті. Хай наше життя буде простим зовні і багатим на свої внутрішні набутки. Хай наша цивілізація надійно зіпреться на підвалини громадської співпраці, а не економічного визиску та суперництва. Перед мислителями всіх східних націй, які живлять віру в людську душу, постає питання: як цього досягти, коли економічні дракони, уп'явшись у нас іклами, висмоктують нашу живлющу кров. Ознакою нашої ледачої вдачі була б наша згода на умови, які нам накидають інші, ті, хто має ідеали, відмінні від наших. Ми повинні докласти всіх зусиль, щоб, скориставшись зі світових сил, допровадити нашу історію до її остаточного завершення.

З вищесказаного видно, що я не економіст. Я охоче визнаю, що є закон попиту і пропозиції і що людина засліплена бажанням запопасти більше речей, ніж їй це було б корисно. Та все одно я залишаюсь непохитним у своєму переконанні, що є на світі така річ, як гармонія людяності у всій її повноті, коли бідність не позбавляє людство багатств, коли поразка може привести його до перемоги, смерть — до безсмертя і коли, як дар вічної справедливості, найпоследущі спроможні перетворити своє упослідження на золоте сяйво триумфу.

ЗАХІД ДОБИ

1.

Останнє сонце доби сідає у криваво-червоних хмарах Заходу в урагані зненависті.

Оголене себелюбство Націй у п'яному шалі неситі гарцює під брязкіт кричі й завивуші пісні помсти.

2.

Але голодна утроба Нації невдовзі лусне в момент нестямного сказу від ненажерства безсоромного.

Бо ж Нація весь світ прагне обернути на свій харч,
Усмоктуючи його в себе, розгризаючи й ковтаючи великими шматками.

Її розносить усе більше й більше,

Аж поки серед нечестивого бенкету небесний промінь спалахне, вшіляючи її у неситиме серце.

3.

Пурпурове сяйво над обрієм не віщує спокою тобі, о Батьківщино.

То відблиск поховального вогнища, труп величезний там згорає на попіл — себелюбство Нації, погубленої власною незмірною ненаситю.

А ранок твій чекає терпеливо за темним краєм Сходу,
Рахманний, мовчазний.

4.

Будь пильною, о Мати Індіє.

Молитви подячні сотвори цьому святому світанку.

Хай перший привітальний гімн йому бринить із твого серця:

«Прийди, Умиротвореносте — донько страждань великих Божих.

Прийди зі скарбом упокорення і мужності мечем!»

5.

Братове мої, не будьмо соромливі, перед пихатим і могутнім стоячи у білому вбранні простоти.

Хай вас увінчує покора, воля ваша — це воля духу.

Щодня творіть престол високий Богові на голій пустці ваших злиднів,

І знайте: величезне — не величне, а гордість і пиха — не вічні.